૧ થી ૨૨૪ સુધીનું સુરત સોદાગર પ્રેસમાં ઠાકોરદાસ નગીનદાસે
અને બાકીનું અમદાવાદ—અંબિકા વિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
લક્ષ્મીચંદ હીરાચંદે છાપ્યું.

વાંચનનો રસ.

જે જ્ઞાન મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે, તે જ્ઞાનના સંગ્રહરૂપ પુસ્તકાલયોનો અને ગ્રંથોનો માનવસમાજમાં જેટલો અધિક આદર થશે તેટલો આ સંસારને અધિક લાભ થશે.

× × × × ×

ઘણા માણસોની એવી માન્યતા છે કે વિદ્યાર્થીઓને તથા સામાન્ય મનુષ્યોને જ ગ્રંથ વાંચન આવશ્યક છે; પણ એ તેમની ભૂલ છે. વિદ્વાનો જ સારું કરતાં વધારે વાંચનારા હોય છે કારણ કે જેઓ જે વસ્તુનું ચિંતન કરે છે તેઓ જ તેનો ખરો ઉપયોગ તથા ઉપભોગ કરી જાણે છે. પ્રસવવેદના તો પ્રસવનારી જ ખરી રીતે સમજે છે. પ્રસવવેદનાની કદર વંધ્યા જ ન કરી શકે.

> विद्वानेव विजानाति विद्वज्जन परिश्रम
> नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वी प्रसव वेदनाम् ॥

ફરીવાર બહાર પડેલું એક અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

પ્રભુમય જીવન.

મિ. ટ્રાઈન કૃત 'ઇન ટ્યુન વિથ ધી ઇન્ફિનિટ'ના ભાષાન્તર-રૂપ આ પુસ્તક વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા સંવત ૧૯૭૨ માં બહાર પડ્યા પછી તેની છૂટી માગણી પુષ્કળ થવાથી આ નવી આવૃત્તિ બહાર પડી છે. આ પુસ્તક ન વાંચ્યું હોય તેમની જાણ માટે જણાવવાનું કે, આમાં માનવ જીવનનાં ઉમદા રહસ્ય અને વ્યવહાર તેમજ પરમાર્થની સિદ્ધિને લગતો સીધો અને સાદો માર્ગ એવી સરળ અને ઉમદા રીતે દર્શાવેલો છે કે જે વાચકના મનપર અવનવો પ્રકાશ પાડીને કંઈ ઓરજ પ્રકારનો ઉત્સાહ પ્રસ્ટાવે છે. આ પુસ્તકના વારંવારના વાંચન મનનથી માણસનું જીવન પલટાતું ચાલે છે અને આરોગ્ય, સુખ, સંપત્તિ તથા જીવનમુક્તિનો માર્ગ તેને માટે સરલ બની જઈને સ્વપુરુષાર્થવડે તે જનસમાજનો પણ ઉમદા સેવક અને ઉદ્ધારક બનવાને શક્તિવાન થાય છે.

ધનવાનોએ આવાં પુસ્તકો હજારોની સંખ્યામાં મફત વહેંચવાં જોઈએ.

'ગુજરાતી પ્રેસ' તરફથી આ પુસ્તકનું બીજું ભાષાંતર રૂ. સવા બેની કિંમતે નીકળ્યું છે. તેની સાથે મેળવી જોવાથી આ ભાષાંતર કેટલું વધારે સારું અને હિતાવહ છે તે પણ આપોઆપજ સમજાશે.

પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૦થી વધુ હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર ૦ાા પાકું પૂંઠું ૦ાા૮

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય,

મુંબઈ—૨ અને અમદા -

છે તેનો અંશ માત્ર પણ બદલો વાળી શકું તેમ નથી."

રામનાથ વધારે બોલી શક્યો નહીં. તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. ત્યારે ધાર્મિક વૃત્તિવાળા પંડિત જગન્નાથ ત્રિપાઠી ગીતાના શ્લોકની આવૃત્તિ કરતા કરતા બોલ્યા—कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन "જ્ઞાન મેળવવા માટે પુરૂં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ ફળની આકાંક્ષા રાખવી જોઈએ નહિ. સર્વદા ધર્મને અનુસંધાન આપી સર્વ કર્મોનાં ફળ પરમાત્માના ચરણમાંજ અર્પણ કરવાં જોઈએ 'તેજ' એજ મારી અંતિમ શિક્ષા [illegible] જગન્નાથના ચહેરા ઉપર આનંદ છવાઈ ગયો અને [illegible] હતા પણ તેઓ [illegible] આનમમ થઈ મધુર સ્વરે ગાતાના. [illegible] સમાપ્ત કરી પુત્ર તરફ નજર કરી [illegible] અને તેમ જલદી [illegible] [illegible] શિક્ષા [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

આવવાનું કારણ કહી સમજાવ્યું.

મોહિની (સાસુ) એ જવાબ આપ્યોઃ "વારૂ, હું આવા વખતે તેને નહીં મોકલું તો ક્યારે મોકલીશ. જરા થોભો, આ વાત હું એમને કહી આવું."

રામરતન ભોજન આદિથી નિવૃત્ત થઈ રૂદ્રાક્ષની માળા લઈ ઈષ્ટદેવીનું સ્મરણ કરી રહ્યો હતો. તે વખતે તેની સ્ત્રી મોહિની તેના ઓરડામાં દાખલ થઈ અને ચુપ ચાપ એક બાજુએ ઉભી રહી. તેને સામે ઉભેલી જોઈ રામરતને પુછ્યું: "શું કાંઈ કહેવું છે?"

"હા, જમાઈ આવ્યા છે."

"કેમ? સમાચાર તો શુભ છે ને?"

"ના, સમાચાર શુભ નથી. વેવાઇને આખરનો મંદવાડ છે."

"તો આવી દશામાં વેવાઈને એકલા મુકી તે શા માટે અહીં આવ્યા છે?"

મોહિની જમાઈના આગમનનું કારણ કહેવા જતી હતી એટલામાં ચતુર રામરતન સમજી ગયો કે પુત્રીને તેડવા માટેજ જમાઈ અહીં આવ્યા છે. એટલે તેણે કહ્યું: "વૃદ્ધાવસ્થામાં વારંવાર તબીયત બગડે એ સ્વભાવિક છે." આટલું કહ્યા બાદ રામરતનના મુખ ઉપર હાસ્યની એક પાતળી રેખા જણાઈ. તેના હાસ્યે તેની પત્નિને હિમ્મત આપી તેથી તે બોલીઃ "ના, તે ખરેખર માંદા છે."

"ત્યારે શું તું મને તેમને જોવા જવા માટે કહેવા – વી છું?"

"ના, હું તમને જવા માટે કહેવા આવી નથી; પરંતુ પુત્રીને ત્યાં મોકલવા બાબત કહેવા આવી છું."

"કાંઈ સો નથી થઈ ગઈને? પુત્રીને ત્યાં મોકલવાની શી જરૂર?" આટલું કહી આ વાત ઉડાવી દેવાના વિચારથી રામલાલને કહ્યું. "જા, તું તારું કામ કર, પંચાઈ એવા ગાંડા નથી." આ સાંભળી મોહિનીનું [illegible] મુખ લાલ થઈ ગયું. તે બોલી- "ના, તેમ નહીં બને. પુત્રીને આણા સમયે સાસરે મોકલવાની ના કહેવી એ આપણા જેવા માણસ કુટુંબને શોભે નહિ."

રામલાલ મોહિનીના ઉપર વચનોનો ઉત્તર દેવા જતો હતો તેટલામાં [illegible] પ્રણામ કર્યાં [illegible] તરફ જોઈ બોલ્યા "[illegible] તો આવી છે? તમારા પિતાના મનમાં [illegible] નથી."

[illegible] "[illegible] કૃપાથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] તેને [illegible] [illegible]

[illegible] એવી [illegible] આવે [illegible] પણ

તૈયારી કર્યા વગર આમ એકા એક મારી પુત્રીને મોકલી શકવા અસમર્થ છું.

રામનાથ શ્વસુરનો આવો નિશ્ચય જોઈ દુઃખિત હૃદયે બોલ્યોઃ—આજ સમય છે. આવાજ સમયને માટે લોકો પુત્રવધુની કામના કરે છે.

રામરતને મુક્ત કંઠથી આનો ઉત્તર આપ્યોઃ—"સંસારમાં દરેક પોત પોતાની નજરમાં આવે તેવી કામના કરે છે. મારે પણ મારી આબરૂ તરફ જોવું જોઇએ વગર તૈયારીએ અને વગર મુરતે પુત્રીને સાસરે મોકલીને લોકોમાં મ્હારે ટકાનો નથી બનવું."

રામનાથનાથી આ અપમાન સહન થયું નહિ. પિતાની અંતકાળની ઇચ્છા [illegible] થઈ આવતા તેનું અંતઃકરણ ઘણુંજ ખિન્ન થઈ ગયું [illegible] નિરાશા પર્વક બોલ્યોઃ-"ત્યારે નહીંજ મોકલો? [illegible] પિતાજીને કેવું લાગશે? આવે વખતે ના કહેવી એ [illegible] નહિ.

"[illegible] પુત્રી છે તે તેને [illegible] નહીં પડે."

[illegible] વજ્રના જેવો આઘાત [illegible] ઉભોજ થઇ રહ્યો.

રામનાથ [illegible] ગયો બહાર નીકળતી [illegible] વખતે સુંદરીએ તેને [illegible] ઉભો રહ્યા.

રામનાથે [illegible] હું મના તેમમા [illegible] છો?

[illegible]

" [illegible] "

" [illegible] "

" [illegible] "

[illegible]

[illegible]

" [illegible] "

' [illegible] ?

હૃદય ઠરતુંજ નહીં. કશલિનીએ પણ વિનયથી ભરપુર કેટલાક પત્રો દાસીની સામે મોકલ્યા; પણ રામનાથ તે પત્રો તરફ દ્રષ્ટિપાત પણ ન કરતાં એમના એમજ પાછા વાળતો હતો.

કશલિની ઓરડામાં બેસી પોતાના પાછા વળેલા દરેક પત્ર ઉપર અસંખ્ય અશ્રુઓનો વરસાદ વરસાવતી અને લખવામાં કાંઈ ભુલચુક રહી હશે એવી શંકા કરી પત્રો ફરી ફરી વાંચી જતી, પરંતુ ભુલ માલુમ પડતી નહિ. અતે રામજીને ટાંબો વખત બિમારી ભોગવી પ્રાણત્યાગ કર્યો. તેની આ મોહિનીને પુત્રીના અપાર દુઃખ ઉપરાંત આ બીજો ઘા લાગવાથી તે પણ થોડાજ સમયમાં સ્વર્ગવાસી થઈ. માતા પિતાની શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાઓમાંથી પરવાર્યાં પછી કશલિનીએ દાસીને બોલાવી પોતાના પતિને ગામ જવા સારૂ પાલખી તૈયાર કરાવવા કહ્યું ત્યારે દાસીએ પછયું'-કેમ ? તેડું આવ્યા વિનાજ જવું છે ?

કશલિની-હા, વગર તેડયેજ સાસરે જવું છે. તેડુ આવ્યું હતું ત્યારે "શરમ"ની મારી હું ગઈ નહિ; પણ હવે તે માતા પિતા પણ નથી અને તે "શરમ" પણ નથી; હવે તો મને માત્ર યમરાજજ તેડવા આવે તેમ છે. બસ, જલદી જા અને પાલખી લઈ આવ."

દાસી કાંઇજ બોલી શકી નહીં. તે પાલખી લઇને આવી. કશલિની દાસી સાથે તેમા બેઠી અને દસેક વાગતાં શ્વસુરને ગામ આવી પહોંચી. પતિના ગૃહથી થોડેજ દુર પાલખી થોભાવી તેમાંથી ઉતરી. ગૃહ નજદીક પહોંચતાંજ જાણે કે તેના હૃદયમાં વજ્રપાત થયો હોય એમ તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું.

આ લોકોને શહેરની બહાર એક છાપરામાં ઠેકાણું મળ્યું અને ચાર પાંચ દિવસ પછી આગળ જવાની આજ્ઞા મળી. નિહાલદેવીને ઘણું દુઃખ પડ્યું. સ્ટેશનપર પહોંચ્યા પછી અન્ય સ્ત્રીઓ વૃદ્ધ હતી તેથી ટીકીટ લેવા જવાનું નિહાલદેવીને માથે આવી પડ્યું. તે ધક્કા ખાતી ખાતી મહા મહેનતે જ્યાં ટીકીટો અપાતી હતી ત્યાં પહોંચી. ટીકીટ માસ્તરે પ્રયાગનું ભાડું લીધું પણ ટીકીટ સહરાનપુરની આપી. નિહાલદેવી તથા તેની સાથેની સ્ત્રીઓને આવી લુચ્ચાઈની ખબર ક્યાંથી હોય? ભણેલી તો હતીજ નહિ કે જેથી વાંચી શકે. ગાડી ચાલી અને સહરાનપુર આવતાં ટીકીટો તપાસાવા માંડી. સર્વથી છેલ્લે સ્ત્રીઓના ડબ્બાની વારી આવી. ગાડી ઉપડવાની થોડીજ વાર હતી ત્યારે નિહાલદેવીને ટીકીટ બતાવવાનું કહેવામાં આવ્યું. તેની ટીકીટ ગાંસડીમાં બાંધેલી હતી. પ્રથમ ગાંસડી છોડી તેમાં એક બીજો બચકો હતો તેમાં એક પોટલી હતી જેની વચ્ચે એક કપડાને છેડે થોડીક કોડીઓ અને ટીકીટ બાંધેલી નીકળી. ટીકીટ કાઢતાં ઘણો વખત થઈ ગયો અને જ્યારે સહરાનપુરની ટીકીટ નીકળી. ટીકીટ તપાસનારે જલદી ઉતરી પડવા કહ્યું. નિહાલદેવીએ કહ્યું કે અમારે તો પ્રયાગ જવું છે. છતાં ગાડી ઉપડવાની હોવાથી નિર્દય ટીકીટ લેનારે પકડી ખેંચી નિહાલદેવીને હાથ પકડી નીચે ઉતારી મુકી. તેની સાથેની બે સ્ત્રીઓની તો ટીકીટ જોવાનો વારોજ આવ્યો ન હતો એટલે તેઓ ગાડીમાંજ બેસી રહી હતી.

સીટી વાગી અને ગાડી ચાલી. એક સ્ત્રીએ ચાલતી ગાડી

આ લોકોને શહેરની બહાર એક છાપરામાં ઠેકાણું મળ્યું અને ચાર પાંચ દિવસ પછી આગળ જવાની આજ્ઞા મળી. નિહાલદેવીને ઘણું દુઃખ પડયું. સ્ટેશનપર પહોંચ્યા પછી અન્ય સ્ત્રીઓ વૃદ્ધ હતી તેથી ટીકીટ લેવા જવાનું નિહાલદેવીને માથે આવી પડયું. તે ધક્કા ખાની ખાતી મહા મહેનતે જ્યાં ટીકીટો અપાતી હતી ત્યાં પહોંચી ટીકીટ માસ્તરે પ્રયાગનું ભાડું લીધું પણ ટીકીટ સહરાનપુરની આપી. નિહાલદેવી તથા તેની સાથેની સ્ત્રીઓને આવી લુચ્ચાઈની ખબર ક્યાથી હોય ? ભણેલી તો હતીજ નહિ કે જેથી વાંચી શકે. ગાડી ચાલી અને સહરાનપુર આવતા ટીકીટો તપાસાવા માંડી. સર્વથી છેલ્લે સ્ત્રીઓના ડબ્બાની વારી આવી. ગાડી ઉપડવાની થોડીજ વાર હતી ત્યારે નિહાલદેવીને ટીકીટ બતાવવાનું કહેવામાં આવ્યું. તેની ટીકીટ ગાંસડીમાં બાંધેલી હતી. પ્રથમ ગાંસડી છોડી તેમાં એક બીજો બચકો હતો તેમાં એક પોટલી હતી જેની વચ્ચે એક કપડાને છેડે થોડીક કોડીઓ અને ટીકીટ બાંધેલી નીકળી. ટીકીટ કાઢતાં ઘણો વખત થઈ ગયો [illegible] સહરાનપુરની ટીકીટ નીકળી. ટીકીટ તપાસનારે [illegible] નિહાલદેવીએ કહ્યુ કે અમારે તો પ્રયાગ જવું છે. [illegible] ગાડી ઉપડવાની હોવાથી નિર્દય ટીકીટ જોનારે [illegible] નિહાલદેવીને હાથ પકડી નીચે ઉતારી મુકી. તેની સાથેની બે સ્ત્રીઓની તો ટીકીટ જોવાનો વારોજ આવ્યો ન હતો એટલે તેઓ ગાડીમાંજ બેસી રહી હતી.

સીટી વાગી અને [illegible] ચાલી. એક ન્યાએ ચાલતી ગાડી

આ સમાચાર રાધાકૃષ્ણ સાંભળી રહ્યો હતો. એક તો તે પ્રથમથીજ લજ્જિત હતો કે તેના કહેવાથી નિહાલદેવી ગઈ અને તેના મૃત્યુનું કારણ તે પોતેજ હતો; પરંતુ અદ્યાપિ પર્યંત તેને પુરેપુરી ખબર નહોતી. પુત્રવધુના આ સમાચાર સાંભળી તે ચીસ પાડી રડવા લાગ્યો. હાય! ઈશ્વર, શું થયું? પ્રાણ પણ ગયા અને આબરૂ પણ ગઈ!! વિષ્ણુદત્ત ચુપ ચાપ ઠંડા શ્વાસ લેતો હતો. રાધાકૃષ્ણને એવો આઘાત પહોંચ્યો કે તે બે ત્રણ દિવસ સુધી મૂર્છિત પડી રહ્યો. ઘણા ઉપાયો કર્યા પણ તેના બચવાની આશા રહી નહિ ત્યારે તેને જમીનપર સુવાડવામાં આવ્યો. પરિવારના સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો આવીને રડવા લાગ્યાં. રડવાનો અવાજ સાંભળી રાધાકૃષ્ણને કાંઇક શુદ્ધિ આવી. વિષ્ણુદત્તને કહ્યું કે મારે કાંઈ કહેવું છે માટે મને ટેકો આપી બેસાડ. વિષ્ણુદત્તે યમ શય્યાપર સુતેલા પિતાનાં અંતિમ વચનો સાંભળવાની ઇચ્છાથી રાધાકૃષ્ણને ટેકો આપ્યો. ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતાં લેતાં રાધાકૃષ્ણ બોલ્યો:—"હવે હું આ સંસાર છોડું છું અને અહીંથી શીઘ્ર જવાની મારી ઇચ્છા છે, કારણકે પૃથ્વીપર મારા જેવા મુર્ખાઓ ભારરૂપજ છે. સત્ય તો એજ છે કે નિહાલદેવીના મૃત્યુનું કારણ હુંજ છું. મેંજ તેને તીર્થયાત્રા કરવા મોકલી. હુંજ તેના શિક્ષણમાં વિઘ્ન નાંખતો હતો, મેંજ તેના ચિત્તમાં ઠસાવી દીધું હતું કે ભણવાથી સ્ત્રી નર્કગામિની થાય છે. મારી સમાનાવસ્થાવાળા જેઓ છે તેમના પ્રત્યે મારી એજ પ્રાર્થના છે કે તેમણે સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓના વિદ્યાભ્યાસમાં અંતરાય કરવો નહિ. મારાથી જેઓ નાના છે તેમના પ્રત્યે મારી એજ પ્રાર્થના છે કે તેઓએ પોતાની બ્હેનો

આ સમાચાર રાધાકૃષ્ણ સાંભળી રહ્યો હતો. એક તો તે પ્રથમથીજ લજ્જિત હતો કે તેના કહેવાથી નિહાલદેવી ગઈ અને તેના મૃત્યુનું કારણ તે પોતેજ હતો; પરંતુ અદ્યાપિ પર્યંત તેને પુરેપુરી ખબર નહોતી. પુત્રવધુના આ સમાચાર સાંભળી તે ચીસ પાડી રડવા લાગ્યો. હાય! ઈશ્વર, શું થયું? પ્રાણ પણ ગયા અને આબરૂ પણ ગઈ!! વિષ્ણુદત્ત ચુપ ચાપ ઉંડા શ્વાસ લેતો હતો. રાધાકૃષ્ણને એવો આઘાત પહોંચ્યો કે તે બે ત્રણ દિવસ સુધી મૂર્છિત પડી રહ્યો. ઘણા ઉપાયો કર્યા પણ તેના બચવાની આશા રહી નહિ ત્યારે તેને જમીનપર સુવાડવામાં આવ્યો. પરિવારના સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો આવીને રડવા લાગ્યાં. રડવાનો અવાજ સાંભળી રાધાકૃષ્ણને કાંઈક શુદ્ધિ આવી. વિષ્ણુદત્તને કહ્યું કે મારે કાંઈ કહેવું છે માટે મને ટેકો આપી બેસાડ. વિષ્ણુદત્તે યમ શય્યાપર સુતેલા પિતાનાં અંતિમ વચનો સાંભળવાની ઇચ્છાથી રાધાકૃષ્ણને ટેકો આપ્યો. ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતાં લેતાં રાધાકૃષ્ણ બોલ્યોઃ—"હવે હું આ સંસાર છોડું છું અને અહીંથી શીઘ્ર જવાની મારી ઇચ્છા છે, કારણકે પૃથ્વીપર મારા જેવા મુર્ખાઓ ભારરૂપજ છે. સત્ય તો એજ છે કે નિહાલદેવીના મૃત્યુનું કારણ હુંજ છું. મેંજ તેને તીર્થયાત્રા કરવા મોકલી, હુંજ તેના શિક્ષણમાં વિઘ્ન નાંખતો હતો, મેંજ તેના ચિત્તમાં ઠસાવી દીધું હતું કે ભણવાથી સ્ત્રી નર્કગામિની થાય છે. મારી સમાનાવસ્થાવાળા જેઓ છે તેમના પ્રત્યે મારી એજ પ્રાર્થના છે કે તેમણે સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓના વિદ્યાભ્યાસમાં અંતરાય કરવો નહિ. મારાથી જેઓ નાના છે તેમના પ્રત્યે મારી એજ પ્રાર્થના છે કે તેઓએ પોતાની બ્હેનો

લક્ષ્મીને એક તમાચો માર્યો અને તે કુમળા
મન હાથ લંબાવવાની પ્રેરણા કરી. તેણે
હાથ તો ઘાલ્યો, પણ તેમ કરતાંજ
લક્ષ્મીએ પોતાના દાંત વચ્ચે ઝાચડી
ટ કરતે કરતે તે હાથને વધારે ખેંચી
ખેંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો. વૃદ્ધ બુમ પાડીને
છોડાવી બહાર નિકળી ગયો. આખા ઘરમાં
અને વૃદ્ધ બહાર આવી પોતાના હાથ બતા
નિ માતા તો હતીજ નહિ. સંબંધી સ્ત્રીઓએ
કર્યું અને તેના ભાઈ હરીસિંહ અંદર ઉભા
થપ્પડ ખેંચી દીધી.

બી થઈ ગઈ અને ક્રોધથી બાઇને એવો ધક્કો
તો લથડતો દૂર જઇ પડયો. સ્ત્રીઓ તો તેની
જોઈનેજ ડરી ગઈ લક્ષ્મીએ લગ્નના લુગડા
પણ ઉતારી ફેંકી દીધા. માત્ર એક સાલ્લો
પહેરી ઘરમાંથી બહાર નીકળવા લાગી. સ્ત્રીઓએ
લી. લક્ષ્મીના નેત્રોમાંથી આગ વરસી રહી
મુજનું હતું. ક્રોધાગ્નિથી તે લાલચોળ થઈ બોલી:-
છોડી દો, હું કસાઇઓના ઘરમાં નહિ રહું.
આવે, ઓરો લગ્ન ! ખબરદાર, કોઈ સામું આવ્યું
[illegible]
[illegible] -છે, ખાનદાની
[illegible]

લક્ષ્મીએ તે તરફ નજર પણ ફેરવી નહિ અને જે પણ વસ્તુ આવે તેને ઉપાડી ઉપાડીને ફેંકી દેવા લાગી.

જાનના પુરૂષો પણ સર્વ હકીકત સાંભળતાં તેને કોઈ એક દેવીનો અવતાર સમજી ગભરાઈ ગયા અને લગ્નની આશા મુકી જમ્યાવિનાજ ચાલ્યા ગયા.

આ પ્રમાણે જાન વેરાઈ ગયા બાદ ઘરનાં માણસોએ મસલત કરવા માંડી. વિષ્ણુસિંહે પોતાના બાપને એકાંતમાં લઈ જઈ કહ્યું લક્ષ્મીના વિચારો હું જાણું છું, તેથીજ ત્રણ હું માસથી આ લગ્નની વિરૂદ્ધ હતો. જે થયું તે આપણીજ બેવકુફીનું ફળ છે. હવે તમે કોઈ રીતે તેને ખુશી કરો.

મહાવીરસિંહ–તે તો મને ગાળો દે છે અને ઓઓ કહે છે કે તેની પાસે જશો તો મારશે.

વિષ્ણુસિંહ–તમે મારી સાથે ચાલો અને તેને કહો કે "એ મારી ભૂલ હતી, હું ધનના લોભમાં ફસ્યો હતો, હવે હું સમજ્યો અને હવે તારી મરજી મુજબ કોઈ યુવક સાથે તારાં લગ્ન થશે. અમે તને કોઈ પણ કષ્ટ આપીશું નહિ. ઘેર ચાલ."

પછી મહાવીરસિંહ અને વિષ્ણુસિંહ બને પીપળા પાસે ગયા અને ઉપરોક્ત વાકયો કહી સંભળાવ્યા. લક્ષ્મીએ પરમાત્માને ધન્યવાદ આપ્યો, પિતા અને ભાઇના પગે પડી અને કાંઇપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ઉઠી તેમની સાથે ઘર તરફ ચાલી.

પાઠક વૃંદ ! આ દશ્ય કાંઈ કલ્પિત નથી પણ ખરો બનેલો બનાવ છે. અનેક દુષ્ટ માબાપો દ્રવ્ય લોભને લીધે આવી રીતે

૪—ચાહનો પ્યાલો કે રક્તનો!

મણિલાલે ઓફીસમાંથી આવતા ડાહીગવરીને કહ્યું, કેમઃ– આજે હજી કાંઇ ચ્હા બાનું ઠેકાણું નથી ?

ડાહીગવરી–કુવામાં પડી એ ચ્હા, મ્હારે તો હવે એ ઘરમાંજ ન જોઇયે.

મણીલાલ–તે દીવસે આપણે કચાકમાં વાંચેલું કે ચ્હાથી શરીરને નુકશાન પહોંચે છે, પણ ટેવ પડી તેનું શું કરીએ?

ડાહીગવરી–પણ શું લોહી પીવાની ટેવ ?

મણીલાલ—લોહી કેમ કરીને કહેવાય ?

ડાહીગવરી–તો લ્યો, વાંચો, આ આજેજ "વૈદ્યકલ્પતરૂ" માં આવેલો લેખ.

મણીલાલે તે લેખ વાંચ્યો તો નીચે પ્રમાણે હતો.

"કેમ ચ્હાથી ટેવાયલા વાચક ! આવે છે કાંઈ વિચાર ! ગાંધીજી સુચવે છે તેમ ઘઉંને ખુબ શેકી ખાંડીને કરેલું ચુરણ ચ્હાને બદલે વાપરીને દેશી ખાંડ નાખીને પીવાય તો ન ચાલે ? આ પણ એ ટેવ ન છોડી શકે તેને માટેજ છે. બાકી તો ઉનું પાણી અમસ્તુ પણ આંતરડાંને નબળાં પાડવાનું છે.

"ઓ હતભાગી હિન્દ ! તેં વિદેશીઓની નકલ કરવાની નબળી પ્રકૃતિની એટલી હદ ઓળંગી છે કે તેનો અટકાવ કરતાં ઘણો વિલંબ લાગશે. વિદેશીઓની નીતિરીતિની નકલો કરવામાં નિર્વીર્ય દેશી મગજો એટલી હદ ઉપર ચડી ગયાં

છે. શું તમને ચાહદાનીના ઢાંકણા ઉપર એ બિન્દુઓ દેખાતાં નથી ? અમે તો કહીએ છીએ કે એ ચાહ નથી પણ નિર્દોષ માણસોની હાયવરાળ છે ! તમારા ચાહના ભરેલા પ્યાલામાંથી નીકળતી વરાળ તમને તે વાતનું ભાન કરાવતી નથી ? શું તમને ચાહ પીતી વખતે ગરીબ મજુરોની પીઠ ઉપર પડતા ચાબુકના મારનું હજી પણ સ્મરણ નહી થાય ?

મારા દેશી બાંધવો !! ચાલો આપણે પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે ધર્મ-ભ્રષ્ટ વિદેશી આંકની મોટી મા-દેશીઓનું રક્ત, સતીઓના શાપ, બાળકોની ગાળ, ગરીબોની હાય-ચાહ અમે અમારી જિંદગીમાં કદી પણ પીશું નહીં ! બીજાઓને પીતાં અટકાવી સ્વદેશસેવા બજાવવા યત્નો કરીશું. હૃદય વિનાના, ગરીબોનો ધાણ કાઢી સાડના સવા લાખ કરી બનેલા શેઠીઆઓની આગળ રડીને, તેમને પગે પડીને, કાલાવાલા કરીને, સમજાવીને, કરગરીને, તેમના હાથથી થતા આ પાપથી તેમને બચાવવા પ્રયત્ન કરીશું. ઈશ્વર આવા કામમા સહાયભૂત થાઓ."

વિમળા–ગમે તેમ, પરંતુ હું કહું છું તેમજ થશે. (દીર્ઘ નિઃશ્વાસ લઈ) ઈશ્વરની એજ ઈચ્છા હતી.

રામદાસ–(ઉત્સુક થઈ) કેમ, કેમ, શું થશે તે કહે.

આ વખતે એક નાના બાળકની તેના શિક્ષક પાસે જેવી દશા હોય છે તેવીજ દશા રામદાસની હતી. તે અબોધ નહોતો, પણ દુઃખ, ચિંતા તથા શું કરવું. તેની મુંઝવણે તેને એવો બનાવી દીધો હતો. એથી ઉલટું વિમળા એવી શાંત હતી તેનું કારણ એજ હતું કે વિમળાના હૃદયમાં દુઃખ, ચિંતા તથા કર્તવ્યની મુંઝવણ નહોતી. તે પોતાનું ભવિષ્ય જાણી ગઈ હતી અને તેનું સ્વાગત કરવાને તૈયાર થઈ હતી.

વિમળાએ ઉત્તર આપ્યો–નાથ, શો નહિ. ધીમે ધીમે સર્વ જાણશે.

આ બનાવને એક [illegible] દિવસ થઈ ગયે [illegible] રામદાસે બીજું લગ્ન કરી આણ્યું. નવા વહુને જોઈ [illegible] તેની માતાના આનંદની સીમા રહી નહિ. તે રાત દિવસ તેની [illegible] લાગી રહેતી.

પ્રથમ તો થોડા દિવસ સુધી રામદાસનું મન લાગ્યું નહીં; પરંતુ જેમ જેમ તેના નવીન પત્નીના [illegible] વધતા ગયા તેમ તેમ [illegible] ઉદાસી વધતી ગઈ

[illegible] વિમળા [illegible] ઘણું [illegible] ગઈ [illegible] કાર્ય [illegible] મેડી [illegible] ઈશ્વર [illegible] હું [illegible] સાચો છું તો મારી પ્રતિજ્ઞા–મારું

શરીર પણ સારૂ રહેતું નથી. ત્યાં જવાથી હવાપાણી બદલાશે. આટલું કહી રામદાસ ચાલ્યો ગયો.

વિમળા તેના મનનો ભાવ સમજી ગઈ. તેના અંતઃકરણમાંથી એક હૃદયવિદારક કરૂણ ધ્વનિ અને આંખોમાંથી અશ્રુધારા નીકળી પડી.

× × × ×

વિમળાને પીયર ગયે છ મહિના થઈ ગયા. એક રીતે તો રામદાસ અને તેનો પરિવાર તેને ભુલીજ ગયાં હતાં અને રામદાસના દિવસો આનંદમાં વ્યતિત થતા હતા, પરંતુ એનામાંજ અકસ્માત તેની નવીન પત્ની ઉપર રોગે હુમલો કર્યો. રોગ બીજો કાંઈ નહોતો પણ પેટમાં દર્દ થતું હતું અને આહાર પચતો નહોતો. આથી [illegible] જોઈ રામદાસ અને તેની માતા ઘણી ચિંતા કરવા લાગ્યા. તેની દવા કરવામાં આવી. પણ ફાયદો થયો નહિ અને રામદાસ એક ડાક્ટરને લાવ્યો. ડાક્ટરે રોગિણીને જોઈ ચિકિત્સા કરવા માંડી. થોડા દિવસમાં તેની તબીયત સુધરવા લાગી. એક દિવસ વાતે વાત નીકળતાં રામદાસે ડાક્ટરને કહ્યું [illegible] બીજી પત્ની છે. એક સ્ત્રી છતા બીજી સ્ત્રી [illegible] પણ તેણે કહ્યું. જ્યારે ડાક્ટરે આ હકીકત જાણી કે [illegible] સંતાનને માટેજ બીજું લગ્ન કરવામાં આવ્યું [illegible] અને કહ્યો – "શ્રીમન! માનવ હૃદય [illegible] જેમાં તે પોતાના સ્વાર્થ જુએ છે તેમાં [illegible] હાની લાભનો વિચાર કરતો નથી.

રામદાસ [illegible] થઈને [illegible] કહેવાનો

હજાર રૂપીઆ ભેગા કરવાને માટે સંગ્રહ કરી રાખેલી ઘરમાંની વસ્તુઓ વેચવા માંડી ત્યારે મને ઘણુંજ દુઃખ થયું. મેં મારી માતાને કહ્યું કે, તું શું ખાઈશ? મારી માતા હસીને બોલી કે મારૂં અહો ભાગ્ય છે કે આવો જમાઈ મળે છે! ભલેને હું ભૂખે મરી જાઉં' માતાની વાત સાંભળી હું મારા મનથી એ વાતને ઘણી ઉમદા માનવા લાગી અને તદ્વિચારની સહાયતાથી મેં મારા અંતઃકરણમાં ભવિષ્યની ઘણીજ પ્રકાશિત તસ્વીર ખેંચી.

સીયા તરફ જોવા લાગી. ધીમે ધીમે ઓરસીયો છુપાઇ ગયો, અને માત્ર ચરણોજ દેખાવા લાગ્યા ત્યારબાદ ચરણો પણ અદ્રશ્ય થઈ ગયા. કાંઈ રહ્યું નહિ–આકાશ, પૃથ્વી, પ્રકાશ, અંધકાર, ફુલ, ચંદન, સ્વામીના ચરણો, કાંઇ પણ રહ્યું નહિ. આખો સંસાર અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

રજની જમીનપર બેઠેલી છે, મોઢેથી કાંઇ અવાજ નીકળતો નથી, તેમજ શરીરનું પણ ભાન નથી. માથા ઉપરથી છેડો ખસી ગયો છે, પરસેવાથી ભીના થયેલા કેશ પૃથ્વીપર પડેલા છે, દેહ સ્થિર છે, આંખો અડધી ઉઘડેલી છે, શ્વાસ બંધ છે અને હોઠ પણ હાલતા નથી. જાણે કે રજની પોતાનું શરીર છોડી ચાલી ગઇ હોય એમ લાગે છે

તેજ વખતે તે ઓરડામાં સાવિત્રી અને ગુરુજી આવી ઉપસ્થિત થયા જોયું તો રજની સમાધિમાં હોય એમ લાગ્યું. ફુલ, ચંદન માળા વિગેરે પડ્યું છે પૂજાનો સઘળો સામાન આમ તેમ વીખરાયેલો પડ્યો છે ત્યમાં જ્ઞાનરહિત રજની આંખો બંધ કરી શ્વાસોચ્છવાસ રહિત અવસ્થામાં ચુપચાપ બેઠેલી છે ગુરુદેવ મૌન ધરી એકાગ્ર દ્રષ્ટિએ રજની તરફ જોવા લાગ્યા, પણ સાવિત્રીની ધીરજ રહી નહિ તે રજની બચાનક પીડાનો સંદેહ કરી તેને બેઠી કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, ગુરુદેવે ઇશારાથી સાવિત્રીને તેમ કરતાં રોકી અને ધીમે સ્વરે કહ્યું "વત્સ ધ્યાનમગ્ન છે, તેની પાસે જઈશ નહિ" સાવિત્રીને આ કથનપર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. કારણ કે તેણે પણ હાથમાં માળા લઇ જપ અને ધ્યાન ઘણું કર્યું હતું; પરંતુ આવી મડદાના જેવી દશા કદાપિ પણ થઈ નહોતી તેથી સાવિત્રીને ગુરુ

८ दरिद्रता.

हे दारिद्र नमस्तुभ्यं. सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः
पश्याम्यहं जगत्सर्वं नमां पश्यति कश्चन

८ दरिद्रता.

हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं, सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन ॥

ખરીદે છે. તેમની સાથે નવ દશ બળદો રહે છે જેની પીઠપર નાના પ્રકારની વેપારની વસ્તુઓ લાદવામાં આવે છે.

વણજારાએ પેલા સુતેલા મનુષ્યને પુછયું "તું કાણ છે ?"

મનુષ્ય—હું વાણીઓ છું.

વણજારો— તું લાકડાં કેમ કાપે છે ?

મનુષ્ય—પેટ ભરવાને

વણજારો—શું તારો એજ રોજગાર છે ?

મનુષ્ય —હા

વણજારો આ [illegible] દિલગીર થયો [illegible] છે ?

વણજારો મનમાં આ મનુષ્યની દશા [illegible] થાય છે

શ્રી પ્રભુનાથ, આ [illegible]

વણજારે [illegible]

[illegible] અભાવ

એ પ્રકાર [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] વનો [illegible] છે.

(1) [illegible]

[illegible] શું કરે ?

આવતાં કંપારી છૂટે છે; પણ હું શું કરૂં! વાચક, સાચું બોલ, મારો વાંક છે? મારો દોષ તને ભાસે છે? અરેરે! મારા જેવાં હજારો સ્ત્રી પુરૂષો દુઃખમાં સબડી પરધર્મમાં મૃત્યુ પામે છે! વ્હાલા વાંચનાર! મારા પર દયા આવે છે! મારી ન્યાત, મારી કોમ, મારો ધર્મ...એનો વિચાર આવે છે અને મારૂં કાળજું ચીરે છે! હું ઝુરૂં છું, હું મરૂં છું, હું બળું છું, પશ્ચાત્તાપ કરૂં છું: થયું તે થયું? પ્રભુએ મને તેટલાજ માટે જન્મ આપ્યો હશે! પરંતુ પ્રિય વાચક, મારે ખાતર, ન્યાયને ખાતર આવા કમનસીબ બનાવો બનતા અટકાવશે? તો શું? પણ ગરીબોના હૃદયોની આશીષ તને મળશે. પ્રભુ તને સુખી રાખે! +

—:O:—

+ "વિવેચક" ના ઓગષ્ટ ૧૯૧૬ ના અંકમાંથી લેખક શ્રીયુત ઠાકોરલાલ જીવણલાલ દિવાન

માયાએ પડદાની આડમાંથી મંત્ર મારવા શરૂ કર્યા. [illegible] બાબા પર ગયો નહિ. તેણે વિચાર કર્યો કે ઘેર જઈ સત્યભા[illegible] સાથે જરા એ વિષે ફિકર ન કરૂં. ભોજન પણ તૈયાર થયું હશે [illegible] પાસે થાળ જઈશ તો પણ ફિકર નથી

સત્યભામાએ મીનાક્ષીને જોઈ તેના હૃદયમાં ગુદગુદી જેવું થયું અને પૂછ્યું " [illegible] ના [illegible] "

" [illegible] "

જતાં વેંતમાંજ રૂપીઆ આપ્યા અને વિલંબને માટે ક્ષમા માગી તો? મારે શરમાઈ જવું પડશે અને ધૈર્યહીન ગણાશે. નઃ, રૂપીઆની વાતચીત ના કરૂં તો? કહીશ કે ભાઈ ઘરમાં ઘણા વખતથી પેટમાં દુખે છે માટે તમારી પાસે જરા હિંગાષ્ટકની ગોળી છે? પણ નહિ આ બહાનું તો બનાવટી જેવુંજ જણાય અને ભોપાળુ ફુટી જાય! પણ આ જ જાણવાનું એ શું પ્રયોજન? તે મને [illegible] સમજી જશે એટલે આ વિષય પરત્વે કાંઈ વાર્તાલાપનો પ્રસંગ જ ઉપસ્થિત નહિ થાય. નદીની લહેરો ગમે તે બાજુ [illegible] પાણીની [illegible] પોતાનો માર્ગ નથી છોડતા [illegible] ની એવી

૧૧-ભાગ્ય-પરિવર્તન.

(૧)

कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा
नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ।

મદનમોહનના માતપિતા ઘણાજ ગરીબ હતા. તોપણ તેમણે ઘણી અડચણો સહન કરીને પોતાના એકના એક પુત્ર મદનમોહનને મેટ્રિક્યુલેશનમાં પાસ થતાં સુધી ભણાવ્યો. મદનમોહન [illegible]

"સમાજશાસ્ત્ર ઘણુંજ ગહન શાસ્ત્ર છે. દેશના નિવાસીઓનો સ્વભાવ, તેમના ધાર્મિક સંસ્કાર અને તેમની નૈતિક અવસ્થાનો પણ તેમાં ખ્યાલ રાખવો પડે છે."

"એવું સમાજશાસ્ત્ર તો બહુજ સારૂં કહેવાય. તેને 'મનુષ્યનું સમાજશાસ્ત્ર' ન કહેતા કોઈ અન્ય જાતિનુંજ સમાજશાસ્ત્ર કહેવું જોઈએ."

"સમાજશાસ્ત્રનો અર્થજ ત્યાં મનુષ્યોના કોઈ એક સમૂહનું શાસ્ત્ર છે."

આ વાતચીત બાદ તેઓ એક બીજાથી જુદા પડ્યા

(૪)

भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र।

"ઉફ્ ' ભારે કષ્ટ છે. જીવ નીકળી જાય છે થોડુંક પાણી પા."

સુનીતિએ પ્લેગથી પીડિત તેના પતિદેવના મોઢામા ચાંદીના ચમચા વડે થોડુંક ગુલાબજળ ભેળવેલું ગંગાજળ મુક્યું. રાજારામે કદાપિ ભૂલમા પણ કોઈનું ભલું કર્યું નહોતું તેના નોકરો પણ તેનાથી કાયર હતા. તેમની સાથે પણ કદાપિ સહાનુભૂતિ દેખાડતો નહિ તેના માટે કોઈના પણ હૃદયમા દીલસોજી રહેલી નથી. ડા. મદનમોહન જ એવા હતો કે જેણે પોતાના જીવની પણ પરવા કર્યા સિવાય રાજારામની ચાકરી કરવામા કોઈપણ વાતની ન્યૂનતા રાખી નહિ. ડાકટરની પાસે પણ રોજ તેજ જાય છે, દવા પણ તેજ પીવરાવે છે અને પ્લેગની ભયંકર ગાંઠોપર તે પોતેજ લેપ કરે છે. મૃત્યુની સહેજ પણ દરકાર રાખ્યા સિવાય રાજારામની સેવાનું

૧૨—અપમાન.

અરૂણકુમારની કહાણી.

મારૂં નામ અરૂણકુમાર છે શું તમે મારા પિતાનું નામ પૂછો છો ? તે [illegible] નહિ. [illegible] પિતાનો પરિચય કરાવવાની આવશ્યકતા નથી. [illegible] નામ ?—હું એ નામ આ જીવનમાં કદાપિ પણ ઉચ્ચારીશ નહિ. તે વંશનું નામ પણ કહીશ નહિ [illegible] સમજાવીશ. તે સાંભળીને જ [illegible] સાંભળવાની કોઈની ઈચ્છા [illegible] નહિ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૨—અપમાન.

અરૂણકુમારની કહાણી.

મારૂં નામ અરૂણકુમાર છે. શું તમે મારા પિતાનું નામ પૂછો છો? તે હું નહિ કહું. મતલબ ધનજભાઈને પિતાનો પરિચય કરાવવાની આવશ્યકતા નથી. ગુરૂનું નામ?—હું એ નામ આ જીવનમાં કદાપિ પણ ઉચ્ચારીશ નહિ. તે વંશનું નામ પણ કહીશ નહિ. તેના ગુણની કહાણી કહી સંભળાવીશ. તે સાંભળીને જ તે ભદ્ર નામ ધારી શ્રીમાનનું નામ સાંભળવાની કોઈની ઈચ્છા રહેશે નહિ.

મારો શ્વશુર વયમાં મોટો માણસ છે. ધનમાં મોટો, મનમાં મોટો, જમીનદારીમાં મોટો અને સરકારથી પ્રાપ્ત સન્માનમાં પણ મોટો. પણ તે નાનો કહ્યો છે તે શામાં રજાતું નથી. હૃદય અતિ તુચ્છ તુચ્છથી પણ તુચ્છ. અહંકાર કેવો? એના કોઈ વિશેષણ જ નથી—વિશેષણ શોધવું જરૂરનું નથી.

હું મોટાના વાતે કહું છું. મોટાને પરિચય આપી રહ્યો છું—હું નિંદા નથી કરતો. શું તેણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે? એ હું કેવી રીતે ઈન્કાર કરૂં? પણ જે કાંઈ ઉપકાર કર્યો છે, તે ઋણમાંથી બહાર હું મારો જીવ આપું તોપણ મુક્ત થઈ શકું તો હું આ વખતે તે ગુરૂભારથી મુક્ત થઈ અંતિમ શ્વાસ લેવામાં જ પરૂં સૌભાગ્ય સમજું છું.

મારી થોડી વાતો સાંભળો. મારૂં શરીર રોગથી જીર્ણ થઈ ગયું છે. હું મૃત્યુશય્યા પર પડ્યો પડ્યો, ઘણા દુઃખથી

જોવાની હઠ પકડી. મેં તને એકજ વાત કહી કે તારે ત્યાં જવાની જરૂર નથી. આખરે મધ્યાએ કહ્યું " અરૂણ, શું હું તારૂં કહેવું સમજતી નથી? સમજું છું દીકરા! બધું સમજું છું! આપણે ગરીબ માણસ છીએ. ગરીબ માણસને અપમાનનો હિસાબ શો! મેં આજ સુધી જેટલું અપમાન સહન કર્યું છે તે શું મેં તને એકે વખત કહ્યું છે? શું કરૂં, પ્રભુ સારો દિવસ લાવશે તે એ વખત સુધી જવું પણ એક વખત આપણને [illegible] મેં [illegible] તેજ કહ્યું " મા, તારે [illegible] નથી [illegible] થશે ત્યારે [illegible] એને [illegible] અને [illegible] સુખ [illegible] માતની

[illegible] મુક્યા [illegible] નાહિ. [illegible] સાંભળી. તે [illegible] હસિ [illegible] [illegible]

મુરીલા ઓરડાની બહાર ગઈ. જોયુ તો દાસી બારણાં
રહી છે દાસીએ પૂછયું " શેઠાણી ' શેઠની તબીયત કેમ છે

મુરીલા—સારી છે જલદી એક કટોરો માજી આપ, [illegible]
લઇ જવુ છે.

દાસીએ કટોરો માજી આપ્યો. મુરીલા [illegible]માથી દૂધ [illegible]
પતિની પાસે આવી દૂધ પીને શેઠ બજારે લઈ ગયો મુરી[illegible]
બહાર આવી દાસી સુતેલ [illegible] જતી હતી તેને અટકા[illegible]
મુરીલાએ કહ્યુ " આજે રાતનુ [illegible] [illegible] [illegible] નહિ[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૪—શાખ

૧

મનહરલાલે ઉંડો શ્વાસ લઈ ચંદાની માતાને કહ્યું "શું કરું ? રૂપીઆનું તો કાંઈ પણ ઠેકાણું નથી, અને ચંદાનો લગ્ન પાસે આવે છે. હવે શું ઉપાય કરવો ? મેહમાન લફંગો તો દગો કર્યો. હું તેને મારો મિત્ર માનતો હતો. શું ગરીબ બ્રાહ્મણ સાથે પણ વિશ્વાસઘાત ? અને તે પણ કન્યાના મામલામાં ?"

ચંદાની માતા એક ઉંડો શ્વાસ લઈને બોલી "હું શું કહું ? તમારા કરતા હું શું વધારે સમજી વિચારી શકું ? પાંચસેક રૂપીઆથી ઓછા તો ચાલે જ નહિ."

મનહરલાલ-પછી કરકસરથી ખર્ચ કરીએ તોજ પાંચસો રૂપીઆ પણ બસ, નહિંતો સાતસો આઠસો થઈ જાય, અને અહીં તો ચાળીશ પચાસનું એ ઠેકાણું નથી.

ચંદાની માતા એક વખત ફરીથી લલ્લુની પાસે જાઓ તો ખરા.

મનહરલાલ-જવાને તો વીસ વખત જઈશ, પણ તે કાંઈ આપવાનો નથી અરે ! એ તો ગઈ કાલેજ ઉલટો લડવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને કહેવા લાગ્યો કે—જા નથી આપતા, તારે કરવું હોય તે કર, મારી પાસે થઈ આવશે ત્યારે આપીશ.

ચંદાની માતા—ત્યારે હવે શું થશે ?

મનહરલાલ—હું પણ એનોજ વિચાર કરૂં છું. હવે તો

ઈશ્વરને હાથ આગળ છે. છોકરી અભાગી છે. તે જ્યારથી જન્મી ત્યારથી એક પણ દિવસ નીરાંતે બેસાયું નથી.

સદાની માતા-એમા છોકરીનો શું દોષ? દોષ તો આપણા નશીબનો છે

મનહરદાસ તેના પ્રેમાળ હસમુખ પડયા છે. છોકરો પણ ત્યારે આકાશ પાતાળ એક કર્યાં ત્યારેજ મળ્યો, અને છોકરી મળ્યો ત્યારે આ મુશીબત ઉભી થઈ

સદાની માતા મે તમને કહીએ વખત કહ્યું હતું કે તેને ઉછેરવા આપશો નહિ ... સાચવવાની મૂડી તે શું

મનહરલાલ ચિમની વાત સાંભળી મનમાંને મનમાં જરીક ખિન્ન થયો. અને વિચાર્યું—કે પોતાના માટે કશું કરવાનું બાકી નથી તે બાબત માટે શું પ્રયત્ન કરવો ? તેટલી વાર રહીને વળી કાળીદાસ બોલ્યો "વાહ, ક્યાં આવી ચઢ્યા."

મનહરલાલ—કોણ ?

કાળીદાસ—હું, આ સુમંત

મનહરલાલ—ક્યાં જઈશું ?

કાળીદાસ—કેમ પૂછો છો ? ઘણા માસ થયા.

હવે મનહરલાલને કાંઈ આશા બંધાઈ. શીઘ્રતાથી ઉઠીને તે અંદર ગયો અને વહાલી બાળાને પાન બનાવવાનું કહીને કુશળ પૂછવા ગયો હતો. બાબત વહાલી બાળાએ પતિના હાથમાં પાનના બીડા આપી પૂછ્યું—"આપના વદનમાં ક્યાં ગયો ?"

મનહરલાલ—કાળીદાસ આવ્યા છે તેને મેં આપણી કફોડી સ્થિતિ કહી છે. હવે તે પણ કાંઈ કરશે. જોઈએ છે કે કૃપાનિધાન પ્રભુ કરે.

વહાલીને મનમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો—પ્રભુ તેને સુખી રાખે. બસ આટલીના વચમાં કાળીદાસ આવ્યા.

મનહરલાલ પત્નીના વાક્યો મનમાં ને મનમાં ગોખતો બહાર આવ્યો.

૩

મનહરલાલને લઈને કાળીદાસ બાબુલાલ શેઠને ઘેર ગયો. કાળીદાસને જોતાંજ બાબુલાલ બોલ્યો "આવો કેમ ! પધારો, ક્યાં ગયા હતા ? ઘણા દિવસે દર્શન થયાં."

મહેરબાની કરો તો બહુ સારૂ.

મનહરલાલ-કહો.

બાપુલાલ-તેને એક એક કલાક ગેર ભણાવા આવો.

કાળીદાસ—અરે, એ તો ઘરનાજ માણસ છે વળી એમાં મહેરબાનીની વાત શું? જ્યારે કહેશો ત્યારથી આવશે.

બાપુલાલ-કોઈ મારૂં મુહૂર્ત જોઈને આવજો હું તમને તેનો બદલો આપતા શક્તિવાન તો નથી પણ દશ રૂપીઆ ચા પાણીના આપીશ.

કાળીદાસ-અરે ભાઈ તમે તો આ હિસાબ! એમાં દશ પાંચ કહેવાની શું અગત્યતા? એક વખત કહ્યું કે આપણા માણસ છે જે આપશે તે લેશે પછી?

બાપુલાલ-એ તો તમારી [illegible] એમાં [illegible] તમારા કામ કીએ [illegible]?

પછી તે હેત જતું રહીને ધીમે ધીમે પ્રેમ દ્વેષમા બદલાઈ જાય છે. તમે મને એ પ્રેમ હંમેશ નશે એવું સાધન બતાવશો?

વિદ્યાવતી–બ્હેન ! પ્રેમનો આધાર વિશ્વાસપર છે. વિશ્વાસમાં સહેજ પણ શિથિલતા થઈ કે તરતજ પ્રેમ ઢીલો પડી જાય છે. જગતમાં જેટલા વ્યાપારાદિ વ્યવહાર થઈ રહ્યા છે એ સર્વનો આધાર વિશ્વાસજ છે સંસારમા કોઈ પણ કામ વિશ્વાસ વિના ચાલતું નથી. વિશ્વાસી પુરૂષ મનુષ્યના સદ્‌ગુણ તરફ જુએ છે. મનુષ્ય માત્રમાં અનેક ત્રુટિઓ હોવા છતા પણ તેનામાં અનેક સુંદર ગુણ પણ હોય છે અને તે ગુણનોજ વિશ્વાસી માણસ અનુભવ કરે છે વિશ્વાસી મનુષ્ય સુખવાદી હોય છે. તે વિશ્વાસઘાતના દૃશ્યો જાઈને પણ નિરાશ થતો નથી તેનામા સમાન ભાવ અધિક હોય છે એકવાર નહિ પણ અનેકવાર પણ પોતાના નમ્રપણા અથવા મિત્રનો અપરાધ થવા છતા તે તેને વિશ્વાસના ક્રમની સીમામાથી ખસેડતો નથી અને અંતે સદ્‌ગુણોનીજ જય થાય છે, અને દુર્ગુણજ અચિર સ્થાયી નિવડે છે આ ક્રમાનુ પરિણામ એવુ સરસ આવે છે કે તે મિત્ર અથવા સ્વજન શત્રુ વિશ્વાસઘાતી હોય તો પણ પોતાના દુષ્કર્મોથી આપોઆપજ લજ્જિત થઈને વિશ્વાસીના સદ્‌ગુણોપર મોહિત થઈ જાય છે કે મનુષ્ય સદ્‌ગુણોની સ્થિરતા ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તે પોતાના આત્મિક પ્રેમના સુવાસ ફેલાવી શકે છે, અને અનેક લોકોને સ્વવશ આકર્ષી લે છે. લોકો એવા માણસને સ્વભાવમા સાધુ પોતાના સાથી માને છે

શિવદેવી–પરન્તુ આવા મનુષ્ય તો સંસારમા ઘણાજ ઓછા હોય છે.

વિદ્યાવતી તેથીજ નિઃસ્વાર્થી પ્રેમનો પણ એ સંસાર દેખાય

આજે પણ જે હિંદુસ્ત્રી સમાન છે અને આ ઘટનાનો
સ્પષ્ટ આધાર સત્ય છે પૃથ્વીપરની જે મુખ્ય હતો સભ્યતાની
કેટલીએ સામગ્રી ધરાવતા છતાં ઉત્તમ આર્યલલનાઓના ઉંદા
ગૃહસુખથી વંચિત [illegible] છે. તેમને માટે અને તેમનું કોઈ
યુરોપિયન બની [illegible] આજેને સમજવા અને વિચા-
[illegible] જીવન કોઈ રમત
[illegible] નથી. તેના
[illegible] હિંદુઓએજ પ્રાપ્ત
[illegible] અનુમાન [illegible] હિંદુઓનું જાતીય
[illegible] અમારી બુદ્ધિ
[illegible] રહ્યા હતા તેનાથી
[illegible] જોવા છતાં પણ
[illegible] જેટલું સ્થિર રાખી
[illegible] નરનારીઓને પણ
[illegible] વિચાર કરીઃ
[illegible] ફુરસદ આપણી આ
[illegible] દિવસો છતાં પણ આનું
[illegible] ગૃહમાં શુદ્ધ ગૃહસુખ છે
[illegible] ગૃહસુખનું ઉત્તમ શિક્ષણ
[illegible] હિંદુસ્ત્રીઓ પરનેથી
[illegible]

[illegible] ગ્રીસ કે વિલાયતની વિદુષી
[illegible] પણ કહેવાતી નથી [illegible]
[illegible] કૌટુંબિક જીવન તેમને [illegible]

વિનાનું લાગે છે, જ્યારે માલૂમ પડે છે કે તેમને મા પતિમાં આત્મસમર્પણ કરવું અસંભવિત છે, ત્યારે દુઃખા ચિત્તે એજ વિચાર કરવો પડે છે કે કયા ગુરૂની શિક્ષાએ નારીલતાને આવી શુષ્ક અને કઠિન હૃદયા બનાવી દીધી સાવધાન ! હિંદુઓ ! ! ! અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવાના પ્રવાહમ પડી અમૃતના ભ્રમથી પોતાના ઘરમાં ઝેરનો પ્યાલો લાવતા નહિ હિંદુલલનાને કદિપણ એવું શિક્ષણ મળવું જોઇએ નહિ કે જે તેમના ખરા ગૃહસુખમાં અને સ્વધર્મમા બાધક થઈ પડે સ્ત્રીવર્ગ માટે ખાસ તેમના ખરનું શિક્ષણ તેમની માતૃભાષા દેશભાષા અને ધર્મભાષા દ્વારા અપાય એ તો બહુજ જરૂરી છે. પરંતુ તેમને અંગ્રેજી ભાષા પણ શીખવાનો અને ગોરાંગો સાથે હસ્તધૂનન કરાવવાનો પણ ઘણાકોને અભખરો લાગ્યો છે, તેનાં લાભ હાની થોડાં વિચારણીય નથી.

અને તે મોટે ભાગે હિંદીમાં વ્યાખ્યાન આપે છે. તેનું ભોજન સાધારણ અને સાદું છે. તે માત્ર બપોરે ભોજન કરે છે અને સવારે અને રાતે વ્યાયામ બાદ એકેક પ્યાલો દુધજ પીએ છે. માંસ પ્રત્યે તેને રૂચિ નથી તેમજ સ્વાસ્થ્યને તે વસ્તુ આવશ્યક છે એમ પણ માનતી નથી. ખાટી છાશને તે પસંદ કરે છે. તેની એ શીખામણ છે કે બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ વ્યક્તિમાત્રની ઉન્નતિ અને દેશહિતાર્થે અતિ આવશ્યક છે. તે બાળવિવાહથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે. તેનું કહેવું છે કે દંડ અને બેઠક સર્વ કસરતોથી શ્રેષ્ઠ છે અને દરેક વ્યક્તિ સહજમાં કોઈપણ જાતના ખર્ચ સિવાય તે કરી શકે છે. આપણી દેશી કસરતોમાં ડમ્બેલ્સ અને જીમ્નાસ્ટીકની યુરોપી કસરતોની માફક ધનની મોટી ખરી જરૂરીઆત પડતી નથી અને વળી હોકી અને ફુટબોલના જેટલી તે ભયભીત પણ નથી. તારાબાઈ દાનપરાયણ પણ છે. સાંભળવા પ્રમાણે તેણે અલાહાબાદમાં કાયસ્થ પાઠશાળામાં અને બંગાળી શાળામાં તથા બનારસમાં વિદ્યાપ્રચાર અર્થે થોડુંક ધન આપ્યું છે. તેના વિદ્યાવૃદ્ધિ પ્રત્યેનો ઉત્સાહ અને જન સમુદાયના શારીરિક સુધારાની ચિંતા પ્રશંસનીય છે. દત્તચિત્તતા, કાર્યપરાયણતા, અને નિયમપાલનનું ફળ કેવું મધુર હોય છે તે તેણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

નિભાવ કરે એનો પ્રબંધ કરો.

ભાઈલાલ–મારે એમજ કહેવાને કે તમે મશ્કરા છો.

શ્યામલાલ–તમારી નજરમાં આવે તે કહો, પરંતુ અમે તો તમારા શુભચિંતક છીએ.

કંચનલાલ–આવી શુભ ચિંતાની ક્ષમા કરો અને મને કુંવારોજ રહેવા દો

ભાઈલાલ–(કાંઈક ગંભીર થઈને) ના, તમારી આ વાત બરાબર નથી. જુઓ, તમારા માતાપિતા કેટલાએ દિવસથી આશા રાખીને બેઠા છે કે પુત્ર ભણી ગણી રહે તો તેના વિવાહ કરી આપણું મન પ્રસન્ન કરીએ પરંતુ કોણ જાણે તમારા મગજમાં શું ધુન ભરાઈ છે?

કંચનલાલ–શું હું તેમને ના કહું છું! મેં કદિ પણ આ વિષયપર ના કરી નથી. હા એક વાત અવશ્ય છે કે અભિલાષાઓ ઉચ્ચ છે અને મારૂં માનવું છે કે જો એવું થશે તો જ હું સુખી થઈશ–બસ.

શ્યામલાલ–તેમણે તો એક જગ્યાએ વાતચીત પણ કરી રાખી છે–ઘર પણ સારૂં છે, કુળ પણ સારૂં છે–પછી તમારે બીજી શું ઇચ્છા છે?

કંચનલાલ—મારી જે કાંઈ ઇચ્છા છે તે મેં તમને કહી કે, વધારે બકવાદ કરવાથી કાંઈ લાભ નથી.

ભાઈલાલ—ખેર! એટલું તો જાણ્યુંજ કે તમે તમારા પિતાની રૂચિ અનુસાર કાર્ય કરવા માટે રાજી છો.

કંચનલાલ—પણ તમારે તેમને આ વાત કહેવી નહિ.

આપણે પણ એવા થઈ જવું ? આપણી જ્ઞાતિમાં તો આજ સુધી આવી વાત બની નથી. આપણામાં તો છોકરાની કે છોક રીની છબી કોઈ પણ માગતું નથી.

સૌભાગ્યવતી—છોકરાની છબી કેમ માગે વારૂ ? છોકરાને તો તેઓ જોઈ જાય છે

[illegible] મારા કહેવાનો આશય એ છે કે છોકરીને [illegible] માટે કે છોકરાની છબી માગતું નથી માતા પિતા [illegible] માંબાપ [illegible] તમે છોકરાને જોવાની લીધી નથી ?

[illegible] જોવાની તો લીધી છે.

[illegible] પુન્નુ છે છોકરો સાસરાવા પ્રમાણે [illegible] નથી [illegible] તેથી વધારે શું જોઈએ ? આજે [illegible] લખ્યા મોકલ્યા છે

[illegible] થાય કે [illegible]ચનલાલ—

[illegible] અહીંની એટલે [illegible] નવા જમા[illegible] [illegible] વીજ [illegible] વાત કર્યા કરે છે તેના [illegible] [illegible] બની છે તેમ [illegible] થી [illegible] કયાથી [illegible]

[illegible]

[illegible] એ નિયમ છે કે વિવા[illegible] [illegible] આવે છે. [illegible] પરિચિત થઈ [illegible] વિવાહ કરવાના અર્થે

આને જગાડું કે નહિ ? તેનું રૂપ જોઇ જોઇને હવે તેનું મન ધરાતુંજ નહોતું. તેને આવી રીતે જોઈ રહેવાનીજ તેની મરછી હતી. અંતમાં તેનાથી રહેવાયું નહિ અને બૂમ પાડી–પાર્વતી, પાર્વતી !

પાર્વતીએ ગભરાઇને આંખો ઉઘાડી. આવી રીતે ગભરાઇને આંખો ઉઘાડવામાં પણ અપૂર્વ સુંદરતા કંચનલાલને જણાઇ. હવે તે અધીરો થઇ ગયો. પાર્વતી શીઘ્રતાથી ઉઠી અને બોલી હું ઉંઘી ગઇ હતી કે શું ? કેમ—પાણી જોઇએ છીએ ? હવે કેમ છે ?

કંચનલાલ થોડી ક્ષણ પાર્વતી સામું જોઈ રહ્યો બાદ બોલ્યોઃ- તું કેમ સૂઈ ગઈ હતી ?

પાર્વતી કાંઇક શરમાઇને બોલી—કાંઈ નહિ. એનો આખ મળી ગઈ હતી.

કંચનલાલ—ના, મને લાગે છે કે તું કેટલાએ દિવસથી ઉંઘી નથી.

પાર્વતીએ વાત ઉરાડવા ઇચ્છયું. કંચનલાલ બોલ્યો–અહીં આવ. પાર્વતી તેની પાસે જઇને બેઠી.

કંચનલાલ—પાર્વતી ! હું તને એક વાત કહેવા માગુંછું.

પાર્વતી વિસ્મિત થઇને બોલી--કહો, શું છે ?

કંચનલાલ-અદ્યાપિપર્યંત હું તને ઓળખી શકયો નહોતો હું હમેશાં તને સ્થુળ આંખોએજ જોતો હતો, પરંતુ આજે મેં તને હૃદયની આંખોએ જોઈ. તારામા આટલું બધું દિવ્ય સોંદર્ય હશે એની મને ખબરજ નહોતી

કલ્પના-શક્તિપર ભાર મૂકે છે ત્યાં કોઈ કોઈ વખત વર્તમાનપત્રો પણ-અનાયાસે મળી આવે છે. તેનાં દૃષ્ટાંતમાં તે પુસ્તકના કર્તાએ લખ્યું હતું કે અમેરિકાનો એક કહાણી-લેખક એક નદીના એકાંત તટપર ફરતો હતો તેને બે પ્રેમીઓના પત્રવ્યવહારનો એક થોકડો મળી આવ્યો, જેની સહાયથી તેણે એક નહિ પણ અનેક કહાણીઓ લખી નાખી.

તે પુસ્તકમાં એવું પણ લખ્યું હતું કે સંસારમાં ઘટનાઓની કમી નથી. દૈનિકપત્રો ઘટનાઓનો ભાર માથે મુકી સવારના પહોરમાંજ દરેકને ઘેર થોક ખર્ચમાં પહોંચી જાય છે. ચરિત્રો પણ ઓછાં નથી; દરેક ઘરમાં, દરેક સમાજમાં સારા, માઠા, ઉચ્ચ, નીચ અને ભિન્ન ભિન્ન આચરણવાળા મનુષ્યો મોજુદ છે. વર્ણન કરવા જેવા વિષયોનો પણ જગતમાં અકાળ નથી. બસ લેખકની પ્રતિભાએ એ સામયિક ઘટનાઓનું અને સામે દેખાતાં ચરિત્રોનું મંથન કરીને તેમાંથી ચમત્કારરૂપ માખણજ કાઢી લેવાનું છે.

મેં વિચાર્યું-બસ, ઘટનાઓના કાલ્પનિક ઢેરી કાર્નિક ચમત્કારરૂપ માખણ ઘણા ઊંચા ભાવે વેચવા માંડીશ એટલે મારી ગરીબાઈનો લય થતાં વાર નહિ લાગે. તે દહાડાથી મેં આંખ-કાન ખુલ્લા રાખીને આમ તેમ ઘુમવાનું શરૂ કરી દીધું. ઘર બહાર, બજાર, હાટ, નદીતટ અને ટ્રેન પ્લેટફોર્મ પર હું ઊંચા ઉદ્દેશથી ફર્યાં કરતો હતો. કોઈ વખત ગામની કાચી સડકપર તો કોઈ વખત સ્મશાનભૂમિમાં પણ ચક્કર લગાવતો હતો અને ત્યાં કોઈ મુદ્દાની ચીજ જણાતાં મારી નોટબુકમાં ટપકાવી લેતો. કદાચ કોઈ મોટો

આબેહુબ ચિતાર અથવા તો કોઈ પણ વિષયપર યુક્તિ-યુક્ત નિબંધ લખી શકે છે તે, સમય જતાં ઘણો અચ્છો કહાણી-લેખક બની શકે છે.

મારા મકાનની પાસે એક દાક્તર રહેતા હતા. તે પોતે વૃદ્ધ થઈ ગયા હતા તેથી પોતાની ઉદરવેલાંની છરી ગરીબોની ગર્દનપર ઘસીને તેજ કરવાનો ધંધો લઈ બેઠા હતા. તેમણે મને એક દહાડો પૂછ્યું—"વિશ્વનાથ, હમણાં તો તમારી તબિયત બહુ સારી રહેતી જણાય છે. હમેશાં ફરવાથી તમારૂં શરીર ખૂબ પુષ્ટ થઈ ગયું છે." પછી તે અત્યંત નિરાશાભરી દૃષ્ટિએ મારા તરફ જોવા લાગ્યા અને હું સદાનો અજીર્ણનો રોગી એમના હાથમાં જઈ પડતાં સહેલાઈથી છટકી ગયો તેની વિમાસણમાં પડી ગયેલા જણાયા.

જો હું કહાણી-લેખક થવાની તૈયારી ન કરતો હોત તો ખૂબ ફરવાથી મારો રોગ મટી ગયો તે ન મટત અને આ બુઢ્ઢા દાક્તરની ઉંડી ઉતરી ગયેલી આંખોને ભેદીને તેના હૃદયની વાત પણ ન જાણી શકયો હોત. જો પાછી તેને ધન્યવાદ આપતાં આપતાં મનમાંજ હું બોલ્યો—"જરા ધીરો પડ. આજ તારાજ ઉપર મારી નોટમાં એક નોંધ લખી નાખીશ તે એવી કે જો કદિ તું વાંચે યા સાંભળે તો માથુંજ કુટવા મંડી પડે.

બીજે દહાડે કામ કરનાર બાઈએ પોતાનો પગાર માગ્યો. હું ઘરમાં હતો તેથી માતાએ ધીરે રહીને તેને કહ્યું કે કાલે લઈ જજે. પણ તે વાત તેણે ન માની અને ગુસ્સામાં

૨૪—સાક્ષાત્ લક્ષ્મી.

(૧)

મુંબઈમાં મારવાડીઓની અંધારને લીધે દરરોજ માત્ર ૨૦ ટબ્બાં ઘાસ આવે છે, જેથી ઘાસનો ભાવ દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે. લોકો આથી ઘણા ચિંતાતુર છે, પરંતુ વેપારીઓ તો ખુશી ખુશી બની જઈને બન્ને હાથે ધન લૂંટવા મંડી પડયા છે.

માણેકલાલે પણ બજારની રૂખ જોઈ સતારા, સોલાપુર આદિ સ્ટેશનો પર પુષ્કળ ઘાસ ખરીદ્યું અને લાભની આશામાં મગ્ન થઈ જાતજાતના વિચારો બાંધ્યા. કોઈ વખત તે વિચાર કરે છે કે પ્રાણપ્રિય લક્ષ્મીને કિંમતી વસ્ત્રાભૂષણોથી સુશોભિત કરીશ. પરંતુ મનુષ્ય ધારે છે કંઈ અને થાય છે કંઈ. આશાઓ અધુરાં રહે, હરિ કરે સો હોય.

તે તરંગોના આનંદમાં નિમગ્ન હતો એટલામાંજ એક ચપરાસીએ આવી તેના હાથમાં કંટ્રોલર સાહેબનો પત્ર મૂકયો. તેણે કવર ફાડી તે માંહેનો પત્ર કાઢી વાંચ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે સરકારે ઘાસનો વધતો જતો ભાવ રોકવાને માટે ઘાસનો કંટ્રોલ કર્યો છે. હવે નિયત ભાવથી અધિક ભાવ લઈ કોઇ પણ વેપારી ઘાસ વેચી શકશે નહિ; અને જે કોઇ આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરશે તે અપરાધી ઠરી ૬ માસની કેદ અને હજાર સુધીના દંડને પાત્ર થશે. આ આજ્ઞાપત્ર વાંચતાંજ માણેકલાલના હોશકોશ ઉડી ગયા.

—

બાવન રૂપીઆ આ થેલીમાં છે

માણેકલાલ—પણ મૂળના પાંચસો ક્યાંથી આવ્યા?

લક્ષ્મી- અનેજ પૂછી જુઓ.

માણેકલાલે ધ્યાન દઈ થેલી જોઈ તો તેનાપર એક કાગળ ચોડેલો માલમ પડ્યો તેમા લખ્યું હતું—મારી વ્હાલી પુત્રી લક્ષ્મી ! આ પાંચસો રૂપીઆની થેલી હું તને આપું છું. દુઃખના વખતે તેનો ઉપયોગ કરજે.

લી. તારો વ્હાલો પિતા નરેન્દ્ર.

વાચતાંજ માણિકલાલ કહેવા લાગ્યો–ખરેખર લક્ષ્મી, તું સાક્ષાત જ લક્ષ્મી છે. મેં વગર વિચારે શંકા આણી અને તને નારૂં માઠું કહ્યું દેવી ! અપરાધ ક્ષમા કર.

લક્ષ્મી સ્વામીને પગે પડી રૂંધાયલા કંઠે કહેવા લાગી: પ્રાણાધાર ! એમા તમારો દોષ નથી. તમારાથી વાત છાની રાખી, એ મારોજ દોષ છે પણ આપણા ભલા માટે અને વૃદ્ધોને મેંડેથી નવલકી વાતો વાજબી લાગવાથીજ મે આ વાત તમને કરી નહિ. તેજ દિવસે બન્ને સ્ત્રી પુરૂષ પોતાને ગામ ફરી ગયા. માણિકલાલ ચિંતાની જ્વાળાથી વિશેષ પીડાતો હતો. તે દૂર થતાં શાંત થયો દેશના હવાપાણીથી તેનું શરીર સુધરી ગયું. હવે તે સ્વસ્થ થઈ લક્ષ્મીના સંચિત ધનથી રંગરોજ લઈને વ્યાપાર કરવા લાગ્યો અને ધનવાન થવા લાગ્યો. હવે પણ ગામનો કોઈ અજાણીયો મુંબઈ નોકરી ચાકરી કરવા જવા ઇચ્છીને તેની પાસે માહિતી

કુમાર્ગે રૂપીઆ ને રૂએ પાવલી. એવું છે. દયા તંજવો, સ્વાદ તજવી, ભાડાં અનાજ અને બળતણ વગેરેની મોંઘારત ભોગવી હવા ઉજાસ વગરની ઓરડીઓ અને દુકાનોમાં આખો વખત ગાળવો ને ઘડીની પણ ફુરસદ નહિ. છેવટે આરોગ્ય અને આયુષ્યના નાશમાં જ એનું પરિણામ આવે છે. માટે ભાઈ, મારૂં માનતા હો તો મુંબઈની લાલચ છોડી દેજો. સોમાંથી એકાદ માણસ બે પૈસા ભેગા કરી શકતો હશે. પણ એમાંના કમમાં કમ પચાસ માણસ તો ત્યાં જઈ વસ્યા પછી દશેક વરસમાંજ રામશરણ થઈ જાય છે. કોને ખબર કે એ પચાસમાં આપણે પણ ન આવી જઈએ? માટે ભાઈ જીવતા નર ભદ્ર પામે. દેશમાં રહી અરધો રોટલો મળતો હોય ત્યાં સુધી મુંબઈના આખા રોટલા પાછળ દોડવા જેવું નથી.

(૪)

લક્ષ્મીના ભાઈનું લગ્ન હતું. તેથી લક્ષ્મી અને તેની બ્હેન પાર્વતી બન્નેને બોલાવવામાં આવી હતી. લગ્ન સમાપ્ત થયા બાદ નરેન્દ્રે બન્ને પુત્રીઓને પાસે બોલાવીને પ્રથમ પાર્વતીને પૂછ્યું—

"કેમ દીકરી, મારી આપેલી થેલી જળવાઈ રહી છે ને ?" પાર્વતીએ જવાબ આપ્યો "હા પિતાજી, હજુ તો તે તેમની તેમજ છે, પરંતુ હવે તેમની તેમ રહી શકે એવું નથી."

નરેન્દ્ર—કેમ ?

પાર્વતી આજથી કેટલાક વર્ષ પહેલાં દુકાનમાં

પરંતુ કાશીબાઈનું દુઃખી હૃદય શાંત ન થતાં આંસુ વહાવ્યાજ કરતું હતું.

શ્રીમતી વિદ્યાદેવી પોતાના પતિની સાથે પંજાબ ન હતી. તેણે આ દુઃખી બાઈને પોતાની પાસે રાખી. પોતાના પતિને અન્ય ઓરડામાં વિશ્રામ કરવા ગોઠવણું આપી. સ્ત્રીઓમાં પરસ્પર પોતાની જાતિપર સહેજે જ વિશ્ આવી જાય છે. વિદ્યાવતીનો સાચો પ્રેમ જોઈ કાશીબાઈ શ થઈ. વિદ્યાદેવીએ જોયું કે હવે કાશીબાઈ શાંતચિત્ત પોતાના દુઃખનો વિચાર કરી રહી છે ત્યારે તેણે નીચે પ્ર કહેવાનું શરૂ કર્યું.

વિદ્યાવતી—બ્હેન! બેશક હું પંજાબની રહેનારી અને તમે દક્ષિણી છો, પરંતુ આપણે બન્ને સ્ત્રીઓ છ હું તમારાં દુઃખોનો ખ્યાલ કરી શકું છું. મારા આસિસ્ટંટ કમિશ્નર છે. તમારૂં દુઃખ શું છે તે મને મા પડે તો તેને માટે બનતું કરવા ચુકીશ નહિ. તમને દુઃખ છે તે કહેજો!

કાશીબાઈ—દેવી! મને એક દુઃખ હોય તો બત મને મરવા સિવાય હવે બીજી ઈચ્છા નથી. મારૂં દુઃખ નથી! હું નિસ્સંતાન અને નિસ્સહાય છું! મેં કુટુંબમાં જન્મ લીધો હતો, પરંતુ મારૂં જીવન શુદ્રોથી વધારે ભ્રષ્ટ થઈ ગયું છે. તમને શું કહું? એમ કહ ફરીથી રડવા લાગી.

વિદ્યાવતી—(તેના બન્ને હાથ પોતાના હાથમાં અને તેના ખાટલા ઉપર બેસીને) હું ન્હોની જાતની કે

હતા. તે વખતે મારી ઉમર સાત વરસની હતી, પરંતુ મને તે બરાબર યાદ નથી. હું આઠમા વર્ષે વિધવા થઈ ગઈ. આટલું કહેતાં કહેતાં ફરીથી અશ્રુધારાનો પ્રવાહ ચાલ્યો અને તેણે બન્ને હાથવતી પોતાની આંખો ઢાંકી દીધી.

વિદ્યાવતી—ત્યારે શું તમે સાસરે રહ્યાં ?

કાશીબાઈ—ના, મને યાદ પણ નથી કે હું ક્યારે અને કેવે સાસરે ગઈ હતી. હું મારા બાપને ત્યાંજ રહી હતી મારા એક ભાઇએ ઘણી મહેનત કરી મારે માટે ભણવાનો પ્રબંધ કરી દીધો. મારા માટે બે અધ્યાપકો અને એક અધ્યાપિકા રાખવામા આવ્યા હતા. ધીમે ધીમે હુ મારૂં વૈધવ્યકષ્ટ લદન ભૂલી ગઇ. મારા ભાઈ અને પિતા તેમજ મારા સર્વે કોઇ, મારા પ્રત્યે બહુ જ લાગણી રાખતા હતા. આવી રીતે સુખમા મારી ઉમર ૧૭ વર્ષની થઇ ગઇ અમારા દેશમા પડદાનો રિવાજ નથી. હુ મોટે ભાગે નોકરોની સાથે અને કોઈવાર એકલી પણ મારા ભાઈને ઘેર જતી હતી. આ દિવસોમા એક સુદર યુવક પોસ્ટ ઑફિસમાં નોકર થઇ અમારા નગરમા આવ્યો હતો. તેણે મારૂં યૌવન જોયું. હું તેનુ નામ કહેવા ઇચ્છતી નથી. લોકો તેને "શુકલજી" કહેતા હતા હું એક દિવસ ગલીમા થઇને જતી હતી ત્યારે તેણે મારાપર કાકરા નાંખ્યા. હું કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય મારા ઘર તરફ ચાલી ગઈ. શરમને લીધે મેં આ વાત કોઇને કહી નહિ, પરંતુ મારી અનુચિત શરમે વિઘ્નનું કામ કર્યું હું બે ચાર વખત

[illegible]

[illegible] સાથમાં નીકળ્યો. તેને બાદશાહના પગારની નોકરી મળી [illegible] પછી. તેમણે મને [illegible] હતા. મેં તેમની [illegible] કરી. તેની [illegible]

[illegible] અંદરમાં હું ત્યાંથી [illegible] આવી નીકળી

હું [illegible]

થઇ. ત્યાંનો અભ્યાસક્રમ એ વર્નાક્યુલર હતો. એક વર્ષ અને ત્રણ મહિના થયા; અને એક સ્કોલરશિપ પણ મળી. હું મારા વર્ગમાં સર્વથી પહેલી રહેતી હતી. આશ્રમની દિનચર્યા પણ અનુકૂળ હતી. હું સમજતી હતી કે મારૂં જીવન સુધરી જશે; પરંતુ નસીબમાં આપત્તિનું વાદળું પાછું આવી પડયું. મુકુન્દ ત્યાં મને મળવાને અને જોવાને માટે આવ્યો. જેની આજ્ઞા લઈ હું તેને મળી. તે મારી ઓરડીમાં કેટલોક વખત રહ્યો. નવ વાગ્યા બાદ કોઈ પુરૂષ ત્યાં રહે નહિ એવો આશ્રમનો નિયમ હતો. મેં તેને જવાનું કહ્યું, પણ તે ગયો નહિ.

કામાતુર પુરૂષ મારી પ્રાર્થના પર ધ્યાન કેમ આપે વારૂ? તે મારા પલંગ નીચે સંતાઈ રહ્યો. હું પણ આ પાપમાં સામેલ હતી. અકસ્માત સાડાદશ વાગે અમારી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મિસ સાહેબ મારી ઓરડીમાં આવી. પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો અને સાથે સાથે સાથે મારૂં નસીબ પણ ફૂટયું.

મને બીજે જ દિવસે બોર્ડિંગ તથા સ્કુલમાંથી પાણીચું મળ્યું. ફરીથી [illegible]ની કકળતી એની સંગે પાપમય જીવન વ્યતીત કરવા આવી. પછી જેમતેમ કરી થોડા રૂપીઆ એકઠા કરી હું મુંબાઈ ગઈ. ત્યાં ડાકટરી-વૈદું શીખવા લાગી ટયુશન ઉપર તથા એની કાંઈ મદદથી ત્યાં ત્રણ વર્ષ ગાળ્યા, પરંતુ ફરીથી તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હું મારી બદનામી, અને તેની ધમકીથી ડરીને અહીં

પાછી આવી. આશરે આ મન્દિરમાંથી હું આકાશમાં છું. મારાં પુસ્તકો, મારાં વસ્ત્રો અને મારી જે કાંઈ સંપત્તિ હતી તે સર્વ જે ઘરમાં હતી તે આજે બળી ગયું. હવે મારા માટે મૃત્યુ સિવાય કોઈ વસ્તુ શાંતિ આપનાર નથી. મારી ઉમ્મર માત્ર પચીસ વર્ષની છે, પરંતુ મારે માટે જગત હવે અંધકારમય છે. મારૂં કોઇપણ હિતચિંતક નથી. જેણે મારૂં ચોરન, જીવન અને ધર્મભ્રષ્ટ કર્યો છે તેના ઉપર દોરડાનો પણ વિશ્વાસ નથી.

વિદ્યાવતી—બ્હેન! અગ્નિ, પાપની સ્મૃતિ મનુષ્યને દુઃખી જ કરી દે છે! તમે શાંત થઈ હવે આરામ લ્યો. તમારા માટે યથેષ્ટ પ્રબંધ કરીશ અને તમે તમારૂં જીવન તમારી બ્હેનોની સેવામાં અર્પણ કરવા ઇચ્છતાં હશો તો અનેક સાધનો મળી આવશે.

બીજે દિવસે શ્રીમતી વિદ્યાવતી દેવીએ પોતાના ધણી સાથે વાતચીત કરી. તેણે પણ કાશીબાઈને મદદ કરવાનું હર્ષ સાથે સ્વીકાર્યું અને રાતની ગાડીમાં શ્રીમતી કાશીબાઈ શ્રીમતી વિદ્યાવતી સાથે આર્ય જીવન વ્યતીત કરવાના અભિપ્રાયથી નીકળી.

પાઠક ગણ! તમારી આજુબાજુ દીર્ઘ દૃષ્ટિએ જુઓ. કાશીબાઈની પેઠે આજે કેટલી બધી નિરાધાર સ્ત્રીઓ અને વિધવાઓ નિરુપાય બનીને નગરેનગર અને ગામેગામ જુલમથી તેમજ બદકર્મોને વેશ્યાનું જીવન ગાળી રહી છે! અરેરે! આ ગંભીર દેખાવ જોઈને બંધ કરવા ઇચ્છનારા પાસે તો ધર્મ

ફળાદિ, ફરસાદી, આ સર્વમાં અને તો કોઈજ નિદાન જણ્યાનો નથી. કેમ જાણે શાથી આપને તફાવત ભાસે છે !"

બીજા સજ્જને કહ્યું—" મારૂં પણ એમજ માનવું છે. એર હાલ જે ફળ મળે તે મંગાવો. ગઈ વસ્તુનો અફસોસ શું કામનો ?" ડૉકટરે વ્યથિત ભાવે કહ્યું. "એમ નો ફરીની આદત નથી; આપો બાગ જરૈલો છે. સારી પેઠે ખાઓ અને ઘેર પણ લઈ જાઓ. તે બીજા કોના માટે છે ? પણ તે કેરીનો તો રંગ રૂપ અને સ્વાદ ઓરજ હતો. આપ નહિ માનો; તે આકુસની એવી તો ચમક, રંગ અને રૂપ હતાં કે જાણે ગુલાબી સદ્દરજન ! સદ્દરજન પણ દેખાવમાંજ સુંદર, બાકી એ આફુસની રૂચિવર્ધક સુંદરતા અને અમૃતમ કોમળતા એમાં નજ હોઈ શકે. માળીએ એટલો બધો અનર્થ કર્યો છે કે જાણે તેને ગોળીએ મારીને ઠાર કરૂં ! જો આ વખતે સામે દેખાય તો તેને ફટકાવીને અધમુઓજ કરી નાંખું."

માળી બજારમા ગયો હતો. ડૉકટર સાહેબે ગાડીવાન પાસે કેટલીક કેરીઓ ઉતરાવી મંગાવી. મિત્રોએ કેરીઓ ખાધી. દૂધ પીધું અને ડૉકટરને ધન્યવાદ આપી પોત પોતાના ઘર તરફનો રસ્તો પકડ્યો ! હજી પણ ડૉકટર તો હોજને કિનારે હાથમા હંટર લઇ માળીની વાટજ જોઇ રહ્યા હતા બસ આ સમયે સાક્ષાત કોધની જ મૂર્તિ બની ગયા હતા

દુર્ગાએ નિર્દોષતાના દેખાવ સાથે ઉત્તર આપ્યો. "હજુર, હું હાલ બજારમાં ગયો ત્યાં સુધી તો ઝાડપર બધી કેરીઓ હતી; આટલા સમયમાં કોઈ તોડી ગયું હોય તો તે હું કહી શકતો નથી."

ડૉક્ટર—"તને કોનાપર શક જાય છે ?"

દુર્ગો—"સાહેબ, હવે હું કોનું નામ દઉં ! આટલા બધા નોકરચાકર છે; કોણ જાણે કોનીયે નજર બગડી હશે."

ડૉક્ટર—"મારો શક તો તારાજ ઉપર છે, જો તેં ઝાડપરથી તોડીને મુકી હોય તો અહીં લાવ; નહિ તો ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દે કે તેંજ તોડી છે. છેવટે મારે તને ખરાબમાં ખરાબ રીતે સજા કરવી પડશે."

ચોર કોઇ એકલી સજામાથી બચવા માગતો નથી પણ અપમાનમાંથી બચવા માગે છે. તે જેટલો અપમાનથી ડરે છે તેટલો સજાથી ડરતો નથી. જ્યારે તેને સજામાંથી બચવાની કોઈ આશા રહેતી નથી ત્યારે પણ તે પોતાનો અપરાધ કબુલ કરતો નથી. તે અપરાધી બની છુટી જવા કરતાં નિર્દોષ બની દંડ ભોગવવાનું વધારે પસંદ કરે છે જો દુર્ગાએ આ વખતે અપરાધ કબુલ કર્યો હોત તો સજામાંથી બચી શકત. પણ તેણે કહ્યું "આપ માલિક છો, નજરમાં આવે તે કરો, પણ મેં તો કેરીઓ તોડી નથી આપજ બતાવો કે આટલા દિવસ સુધી મેં આપની

અને આપ જોઈએ રહ્યા છીએ. મોટા અને નાના આદમી-
ઓના પૃથક પૃથક દળ બની ગયાં છે અને તેમની વચ્ચે
ઘોર સંગ્રામ ચાલી રહ્યો છે. ચિહ્નોથી માલુમ પડે છે કે
હવે આ વિરોધ થોડાજ દિવસનો મહેમાન છે. હવે એને
સ્થાને સહકારિતાનું આગમન થવાનું છે. મેં અન્ય દેશોમાં
આવા માનક સંગ્રામનાં દશ્યો જોયાં છે અને મને તે પ્રત્યે
ઘૃણા થઈ ગઈ છે. સહકારી બળજ આપણને આ સંકટમાંથી
મુક્ત કરી શકે તેમ છે.

ડાક્ટર—તો એમજ કહોને કે આપ સોશિયા-
લિસ્ટ છો !

પ્રેમશંકર—જી ના. હું સોશિયાલિસ્ટ કે ડેમોક્રેટ
કાંઈપણ નથી. હું તો કેવળ ન્યાય અને ધર્મનોજ આદના
સેવક છું. મારા સમજવા પ્રમાણે વિદ્યા કરતાં નિસ્વાર્થ
પણું ઘણું શ્રેષ્ઠ છે. હું આપણી આત્મિક અને માનસિક
શક્તિઓને, બુદ્ધિસામર્થ્યને, ધન અને વૈભવના ગુલામ
બનાવવા માગતો નથી. મને હાલની-આપણા લોકોની
સભ્યતા ઉપર અને તેમને મળતા શિક્ષણ ઉપર વિશ્વાસ
નથી. વિદ્યાનું ફળ છે આત્મિક ઉન્નતિ, અને આત્મિક ઉન્ન
તિનું ફળ છે ઉદારતા, સ્વાર્થત્યાગ, સહાનુભૂતિ, ન્યાય-
પરાયણતા અને દયાશીલતા. જે શિક્ષણ આપણને
નિર્બળોને સતાવવા માટે તૈયાર કરે, જે શિક્ષણ
ધરા અને ધનના ગુલામ બનાવે, જે શિક્ષણ આ

માસિક પાંચ રૂપીઆ ઘણા માનવામાં આવે છે અને વકીલ અથવા ડૉક્ટરને માટે પાંચહજાર પણ પુરતા નહિ!!

ડૉક્ટર—આપ અર્થશાસ્ત્રનો પેલો મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત ભૂલી જવા લાગ્યા છો, કે જે સિદ્ધાંતને Division of labour 'શ્રમ વિભાગ' કહે છે. પ્રકૃતિએ પ્રાણીઓને ભિન્ન-ભિન્ન શક્તિઓ આપી છે અને તેના વિકાસને માટે ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિઓની આવશ્યકતા છે.

પ્રેમશંકર—હું ક્યારે એમ કહું છું કે પ્રત્યેક મનુષ્યે મજુરીજ કરવી જોઈએ. ના, જેને પરમાત્માએ વિચારવાની શક્તિ આપી છે તે શાસ્ત્રોનું વિવેચન કરે, જે ભાવનામય હોય તે કાવ્યરચના કરે અને જેને અન્યાય ન ગમતો હોય તે વકીલાત પણ કરે. મારું કહેવું તો માત્ર એજ છે કે ભિન્ન ભિન્ન વ્યવસાયોના વેતનમાં અને તેના આદરો મેળવવામાં આટલો બધો જુદાઈનો ફેરફાર [illegible] ન જોઈએ. માનસિક અને શારીરિક કામો વચ્ચે આટલો તફાવત રાખવો ન્યાયની વિરુદ્ધ છે. અનિવાર્ય આવશ્યક [illegible] વ્યવસાયો [illegible] ઉપર અનાવશ્યક અને જનતા ઉપર ભારરૂપ [illegible] શકે તેવા [illegible] ઓની પ્રધાનતા હોય એ પ્રકૃતિના નિયમોથી [illegible]. કેટલાક સજ્જનોનો એવો મત છે કે [illegible] તો ગુણો છે કે જેના [illegible] અને [illegible] નહિ [illegible] અને [illegible] નહિ [illegible] આવું [illegible] વિચારશીલ [illegible] પંડિતો, [illegible] કોઈ

થઈ પાડ્યું સામ્યપરસ્ત સમાગમ થાય છે. એકાધિપત્ય, જમી-
નદારોનું પ્રભુત્વ અને વાણિજ્યનું પ્રાબલ્ય એ તેની મધ્ય-
વર્તી દશાઓ છે. વર્તમાન યુગે એ મધ્યવર્તી દશાઓનો
ભોગ લીધો છે અને તે પોતાના અંતિમ સ્થાનની નજદીક
આવતું જાય છે. પણ આપણી આંખો અધિકાર અને પ્રભુ-
ત્વના મદથી એવી ભરેલી છે કે આપણને આગળ કે પાછ-
ળનું કાંઈ સુઝતું નથી. ચારે બાજુથી જનતાવાદનો ઘોર
નાદ આપણા કાને આવે છે, પણ આપણે એવા નિશ્ચિંત
જડ છીએ કે આપણે તેને સાધારણ [illegible] માનીએ
છીએ. આપણે તો હજી ઊંચી વિદ્યાઓ અને કળાઓના
હીન-[illegible] છીએ કે જે વિદ્યા-કળાઓનો આધાર માત્ર
ધનિકોની ખરી [illegible] છે; આપણાં વિદ્યાલયોની
સંખ્યા ઘટતી જાય છે; આપણાં વકીલખાનાંઓમાં [illegible]
[illegible] પણ ગુલામની જગા નથી; ગાદીએ નદીએ [illegible]
કોઈના દુકાનો અને આહારગૃહો તથા હોટેલ વગેરે.
નોકરી [illegible]; અને ફેક્ટરીઓની સંખ્યા દુકાનોની સંખ્યાએ,
[illegible] જાય છે! [illegible]
[illegible] નથી. આપણે [illegible] પણ આ [illegible]
[illegible] આ [illegible] બહાર નીકળવાના
[illegible] આપણે [illegible]
[illegible], અને તે બધું [illegible]
[illegible] આપણું [illegible] ૩૦ [illegible]
[illegible]

કરવા માટે દરવાજા સુધી આવ્યો. ડૉક્ટર મોટરમાં બેસી "મિયાં પડયા, પણ ટંગડી ઉચી" એ કહેવતને સાર્થક કરતા હસતા હસતા બોલ્યા—હું આપના સિદ્ધાંતોનો પૂરે પૂરો પક્ષપાતી નથી, પણ આ એક પશુને મનુષ્ય બનાવ્યો તેમાંતો સંદેહ નથીજ: એ આપના સત્સંગનુંજ ફળ છે. પણ ક્ષમા કરજો, હું ફરીથી પણ કહું છું કે આપ તેનાથી ચેતતા રહેજો. યુજેનિક્સ (સુ-પ્રજા-જનન શાસ્ત્ર) હજુ સુધી કોઈ એવી શોધ નથી કરી શક્યું, કે જે જન્મ સંસ્કારોને મટાડી શકે!

કરવા માટે દવાખાના સુધી આવ્યો. ડૉક્ટર મોટરમાં બેસી "મિયાં પડ્યા, પણ ટંગડી ઉંચી." એ કહેવતને સાર્થક કરતા હસતા હસતા બોલ્યા—હું આપના સિદ્ધાંતોનો પૂરે-પૂરો પક્ષપાતી નથી, પણ આ એક પશુને મનુષ્ય બનાવ્યો તેમાંતો 'ચરક-નથીજ' એ આપના સત્સંગનુંજ ફળ છે. પણ ક્ષમા કરજો, હું ફરીથી પણ કહું છું કે આપ તેનાથી ચેતતા રહેજો. યુજેનિક્સ (સુ-પ્રજા-જનન શાસ્ત્ર) હજુ સુધી કોઈ એવી શોધ નથી કરી શક્યું, કે જે જન્મ સંસ્કારોને બદલી શકે।

૨૭--બાબુ અરવિંદ ઘોષનો સ્વપત્નીને પત્ર.

તા. ૩૦ મી ઑગસ્ટ, ૧૯૦૫.

પ્રિય મૃણાલિની.

"તમારો તા. ૨૪મી ઑગષ્ટનો પત્ર મળ્યો. તમારા વડીલ અને માતુશ્રી ઉપર ફરીથી દુઃખનો પ્રસંગ આવ્યો જાણીને અંતરમાં બહુ દુઃખ થયું. કયો છોકરો પરલોકવાસી થયો તે તમે લખ્યું નથી. દુઃખનો પ્રસંગ આવ્યો એટલે શું થયું ? આ સંસારમાં સુખની શોધ કરતાં કરતાં તે સુખ આવે ઘણી વખતે દુઃખ પણ સામેલજ હોય છે. સુખ દુઃખનો ગાંઠ સર્વદા બંધાયેલી જણાય છે. આ નિયમ પુત્ર-કામનાના સંબંધમાં જ ખરો પડે છે એમ નથી, પરંતુ સઘળી સાંસારિક કામનાનું ફળ પણ આવું જ (સુખ દુઃખના જોડવાળા) હોય છે; એટલે ચિત્તમ ધીરજ આણી ભગવાનના ચરણોમાં સઘળાં સુખ દુઃખ અર્પણ કરવા એજ મનુષ્યનો પરમ એક ઉપાય .

* * * * *

ઉંગલી પછી વાત ની એક વખત કહું છું. આટલે સુધી તે વાતનો તમને કુદરતી અનુભવ થયો છે. તમે એ તો જાણો છો કે વિધિયા તમારું ભાગ્ય જેના ભાગ્ય સાથે જોડાયું છે તે મનુષ્ય વિચિત્ર મનુષ્ય છે. આ દેશમાં આજકાલ લોકોના મનમાં જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, જીવનના જે હેતુ લોકો પોતાના આગળ રાખે છે અને તે સિદ્ધ કરવાને લોકો જે કર્મક્ષેત્ર પોતાનું સમજે છે, તેમાંનું કાંઈ પણ મારી પાસે નથી. સઘળું નિરાળું અને વિચિત્ર છે. સાધારણ લોક વિચિત્ર મત, વિચિત્ર પ્રયત્ન અને અસાધારણ ઉચ્ચ આકાંક્ષા એ

રહો. ત્યારે આ જ બાબતમાં તમે મારો સંબંધ માણી શકશો. કેવળ સામાન્ય લોકોની માફક ખાવું પીવું અને સામાન્ય વસ્ત્રો પહેરવં જેની ખરેખર જરૂર હોય તેટલીજ વસ્તુઓની ખરીદી કરી બાકીની સઘળી ધનદોલત પરમેશ્વરને પાછી દેશો, એ મારી ઇચ્છા છે તમારી પણ તેવીજ (ઇચ્છા) હોય અને સ્વાર્થત્યાગ કરવાને તૈયારી હોય તોજ તમારી અમારી જોડી પૂર્ણપણે જોડાઇ રહેશે. તેં એક વખત મને કહ્યું હતું કે મારી કયાં એટલી ઉન્નતિ થઇ છે તે ઉન્નતિનો (આ) એક માર્ગ મેં બતાવ્યો છે. એ માર્ગે તને જવું ચાહો છો કે ?

મારી [illegible] [illegible] [illegible] મારે ગળે લાગ્યું છે. તે કૃત્ય એ છે કે ભગવાનના સાક્ષાત દર્શન કરવાં. આજકાલ જ્યાં જુઓ ત્યાં [illegible] જ અંદરથી દેખાઇ આવે છે. લોકો સંકોચે તેટલા મોટા સ્વરથી દેવનું નામ લેવાય છે અને તેની પ્રાર્થના કરાય છે. તે એટલા માટે કે લોકો પોતાને ધાર્મિક ગણે. આવું ધાર્મિકપણું મને નથી જોઇતું. ઇશ્વર જો દેવ હો તો તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાનો કોઈ ને કોઈ પણ માર્ગ હોવો જોઇએ. એ માર્ગ ગમે તેટલો દુર્ગમ હોય તો પણ તે સ્વીકારવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. આ બાબતે હિંદુધર્મ કહે છે કે આ માટે મનુષ્યના શરીરમાં જ તેનું મન છે, તેમજ તે માર્ગે કેવી રીતે વિચરવું તે પર અનેક [illegible] છે તે ધર્મના નિયમ પ્રમાણે આચરણો મેં [illegible] છે. [illegible] અનુભવ ઉપરથી મને જણાય આવ્યું છે કે [illegible] ધર્મ કહે છે તે [illegible] ખોટું નથી. તેમાં કહેલી સઘળી [illegible] કરે છે. હવે મારી ઇચ્છા છે કે તમને પણ આ [illegible] પણ આપણે [illegible] પવન [illegible] આવો શરીરનું નહિ કારણ કે તમને [illegible] નથી. તથાપિ મારી પાછળ પાછળ આવવામાં

મારૂં જે કાર્ય ગુપ્ત હતું તે આ જ હતું. આ કોઇની પાસે પ્રકટ ન કરતાં પોતાના મનથી જ આ સઘળી બાબતોનો વિચાર કરો. આની અંદર ભય પામવા જેવું કાંઇ જ નથી; ફક્ત વિચાર કરવા જેવું પુષ્કળ છે. પ્રથમ બીજું કાંઇ કરવાનું નથી. રોજ ફક્ત અર્ધો કલાક ભગવાનનું ધ્યાન કરો અને તેની પાસે પ્રાર્થનાના રૂપમાં પોતાની દૃઢ ઇચ્છા પ્રકટ કરો, એટલે મન ધીમે ધીમે તૈયાર થશે. ભગવાનની એટલીજ પ્રાર્થના કરો કેઃ–' હે પ્રભુ ! પતિના જીવનના માર્ગમાં મારા હાથથી વિઘ્ન ન થતાં સર્વદા સહાય થાઓ અને હું તે માર્ગની સાધનભૂત બનું. આટલું કરશો કે ?"

તમારો—(સેવક.)

દૈનિક "હિંદુસ્થાન"ના તા. ૨૭ મી જુન ૧૯૨૯ ના અંકમાંથી.

૨૮—ભારતીય માતાઓ પ્રત્યે સંન્યાસીનો સંદેશો.

પતિ જ આર્યામાં પ્રવેશ કરીને ગર્ભરૂપ થઈને સંસારમાં જન્મે છે; જે એમાં ફરીથી જન્મે છે તે જ જાયાનું જાયત્વ છે.

હે દેવીઓ! આટલી વાત જાણજો કે તમે જેવાં આચરશો તેવુંજ સંતાન પેદા થશે. મનુએ પણ કહ્યું છે કે—यादृशंभजतेहिस्त्रीसुतं सूते तथा विधम्। જેવા પ્રકારના પુરુષનું તમે સેવન કરશો તેવાજ પ્રકારનો પુત્ર પ્રસવશો. જો તમે એધંટાદિનો હશો તો તમે એવી પુરુષને જ પસંદ કરશો; ત્યારે તમારાં સંતાન કર્મવીર કેમ ઉત્પન્ન થશે? તે પુરુષોમાં આત્મબળ ક્યાંથી હોવાનું? હે દેવીઓ! તમે આત્મબળના અધિષ્ઠાન રૂપ છો. જો તમે પુરુષોને આત્મબળ આપશો તોજ તેઓ સંતાનની શુદ્ધિમાં તમારી મદદગાર થઈ શકશે. જે રીતે વીર્યનું સંશોધન તમારે આધીન છે, તેજ રીતે ઉત્તમ વીર્ય-નાશ પણ તમારાજ હાથમાં છે. એટલું આત્મિક બળ તમારામાં અધિક છે, એટલીજ આત્માની નાશ કરવાની શક્તિ પણ તમારામાં છે. તમે શક્તિ તો છો જ. જો હવે શારદા અને સરસ્વતીનું રૂપ ધારણ કરો તો જ સંસારનું કલ્યાણ છે; પણ જો તમે પતંગિકાનો કે મક્ષિકાનો અવતાર કરીને શક્તિની શક્તિની સહિત કામનું કે લોભનુંજ ભાજન બનીને રહેશો તો સંસારને પરિભૂત થવામાં પછી શો સંદેહ છે? એટલા માટે હે દેવીઓ! તમો શારદા સરસ્વતીનું રૂપ સાચવીને પોતાનામાં માતૃભાવ જાગૃત કરો, કે જેથી આર્યાવર્તનું કલ્યાણ થાય અને સાથે સાથે સમસ્ત સંસારનો ઉદ્ધાર થાય.

જે પુરુષ સમૂહ પોતાની મૂર્ખતાથી તમારી પવિત્રતાને કલંકિત કરે છે, જે અંધ સ્વાર્થ, કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, માન ને દ્વેષ વડે ધર્મનાશક અગ્નિ તેઓ પ્રજ્વલિત કરી દે છે, તે જ્યારે પ્રત્યક્ષ થઈને સંસારને ભસ્મ કરવા લાગે છે ત્યારે પછી તેઓ આશ્ચર્યચકિત થઈને પોકાર કરી ઉઠે છે!! હે આર્ય દેવીઓ! આવી પુરુષોની મૂર્ખતા ભૂલી જઈને એમને માટે તમે સંશોધન-પ્રચારક બની જજો.

વિવિધ ગ્રંથમાળા સં. ૧૯૬૫ ના વર્ષનો

પૃષ્ઠમેળ.

પુસ્તકનો અંક	નામ	પૃષ્ઠસંખ્યા
૯૭ થી ૯૯	શ્રીમદ્ભાગવત કથામૃત ગ્રંથ ૨ જો.	૪૧૬
૧૦૦ થી ૧૦૧	સુબોધક નીતિકથા	૨૧૬
૧૦૨ થી ૧૦૬	આગમ પ્રમોદ	૫૮૪
૧૦૭ થી ૧૦૮	કુંજ વાર્તાઓ ભાગ ૫ મો.	૧૦૪
	કુલ પૃષ્ઠ	૧૫૨૦

ઉપલામાં ચાર પેજ પૈસાથી લેવાવતી જાહેરખબરોનાં છે.

સુધારો—આ પુસ્તકના પૂંઠા ઉપર અનુવાદકને બદલે લેખક એમ ભૂલથી છપાયું છે.